

มนุษยศาสตร์

บทสรุปสังเคราะห์ภาพรวมของหัวหน้าโครงการวิจัยฯ

บทสรุปและความเห็นของที่ปรึกษาโครงการวิจัยฯ

สรุปบทเรียนจากการดำเนินงานและข้อเสนอแนะ

การนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

บทคัดย่อโครงการทั้ง ๕ พื้นที่

โครงการอบรมและวิจัยเชิงปฏิบัติการ
ทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และชาติพันธุ์

มีนาคม ๒๕๔๘

บทสรุปสังเคราะห์ภาพรวมของหัวหน้าโครงการวิจัยฯ

บทสรุปและความเห็นของที่ปรึกษาโครงการวิจัยฯ

สรุปบทเรียนจากการดำเนินงานและข้อเสนอแนะ

การนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

บทคัดย่อโครงการทั้ง ๕ พื้นที่

**โครงการอบรมและวิจัยเชิงปฏิบัติการ
ทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และชาติพันธุ์**

มีนาคม ๒๕๔๘

บทสรุปสังเคราะห์ภาพรวมโครงการฯ ของหัวหน้าโครงการวิจัยฯ

ศรียศกร วลิตโกดม

ตามที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยได้สนับสนุนการวิจัยโครงการประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มุ่งอบรมให้คนในท้องถิ่นได้ทำการวิจัยด้วยตนเอง โดยนักวิชาการอาวุโสเป็นที่ปรึกษาและนักวิจัยจากภายนอกไปช่วยเป็นพี่เลี้ยงเป็นเวลา ๑ ปี ๖ เดือน ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๖ มาจนถึงบัดนี้การดำเนินการได้มาถึงในขั้นสรุปผลแล้ว จึงนำมาเสนอขอเป็นสังเขปดังต่อไปนี้

โครงการนี้สืบเนื่องมาจากโครงการเมธีวิจัยอาวุโสของ รศ.ศรียศกร วลิตโกดม ที่พบว่าในการศึกษาวิจัยทางสังคมและวัฒนธรรมชุมชนในท้องถิ่นนั้น มักเป็นการวิจัยจากนักวิชาการจากภายนอกแทบทั้งสิ้น โดยมีคนในชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมเพียงให้ข้อมูล เป็นลูกมือและช่วยเหลือในด้านความสะดวก หากได้มีบทบาทในการประเมินและวิเคราะห์สังเคราะห์ไม่ ผลที่ออกมาจึงมักมีข้อมูลจากความเป็นจริงน้อย แต่มีการวิเคราะห์และตีความในเชิงแนวคิดทฤษฎีเป็นส่วนมาก ผลงานวิจัยดังกล่าวนี้อาจเหมาะกับการสื่อสารตนเองในระหว่างนักวิชาการ แต่ขาดเนื้อหาที่เป็นรูปธรรมที่คนทั่วไปโดยเฉพาะคนในท้องถิ่นจะนำไปใช้ได้

ดังนั้นจึงเสนอขอทุนทำโครงการแบบนำร่องที่ให้คนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในฐานะนักวิจัยหลัก แล้วลดบทบาทนักวิจัยจากภายนอกให้มีฐานะเป็นที่ปรึกษาและพี่เลี้ยงที่ช่วยในการแนะนำในเรื่องวิธีวิทยาและการวิเคราะห์ตีความ รวมทั้งช่วยในการทำรายงานเสนอผลงานด้วย

โครงการนี้มีระยะเวลา ๑ ปี ๖ เดือน โดยมี รศ.ศรียศกร วลิตโกดม เป็นหัวหน้าโครงการและผู้ประสานงาน มีนักมานุษยวิทยาอาวุโส คือ รศ.ดร. อุดิน รพีพัฒน์ ดร.สุเทพ สุนทรภัสส์ และ รศ.ปรานี วงษ์เทศ เป็นที่ปรึกษา โดยมีอาจารย์และนักวิจัยจากมหาวิทยาลัยร่วมเป็นพี่เลี้ยง การดำเนินการวิจัยแบ่งออกเป็นโครงการย่อยใน ๕ พื้นที่ หรือท้องถิ่นดังนี้

ท้องถิ่นลุ่มน้ำลาวตอนบนในเขตอำเภอเวียงป่าเป้า ถึงอำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย

ท้องถิ่นริมฝั่งแม่น้ำโขงในเขตอำเภอเชียงของและเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย

ท้องถิ่นลุ่มน้ำห้วยในเขตอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

ท้องถิ่นชายแดนเขมรในเขตอำเภอโป่งน้ำร้อน และอำเภอสอยดาว จังหวัดจันทบุรี

และท้องถิ่นริมอ่าวปัตตานีในเขตอำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี

การวิจัยมีลักษณะเป็นการศึกษาชุมชน (community based study) ในบริบทของนิเวศวัฒนธรรม (cultural ecology) นั่นคือ เลือกชุมชนใดชุมชนหนึ่งในท้องถิ่นอย่างเป็นองค์รวมแล้ว

เชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมไปยังบรรดาชุมชนอื่นๆ ที่อยู่ในท้องถิ่นที่เป็น
นิเวศวัฒนธรรมเดียวกัน

การที่กำหนดบริบทให้เป็นนิเวศวัฒนธรรมก็เพราะในสังคมชาวนา (peasant society) เช่น ผู้คนที่
อยู่ในดินแดนประเทศไทยมาช้านานนั้น ไม่มีชุมชนใดอยู่โดดๆ หากมีหลายชุมชนที่เข้ามาตั้งรกรากอยู่
ในพื้นที่เดียวกัน มีความสัมพันธ์ทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมระหว่างกัน ใช้ทรัพยากรในพื้นที่
สาธารณะเช่น ป่าเขา ลำน้ำ ลำห้วยทุ่งหญ้า หรือหนองบึงร่วมกันอย่างมีกติกาและจารีต การปรับตัว
ของชุมชนทั้งหลายเหล่านี้เข้ากับสภาพแวดล้อมธรรมชาติของท้องถิ่น ได้ทำให้พื้นที่นั้นกลายเป็นพื้นที่
ทางวัฒนธรรมที่เรียกได้ว่า **นิเวศวัฒนธรรม**

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นก็คือประวัติศาสตร์สังคมของผู้คนในชุมชนทั้งหลายเหล่านี้ ในขณะที่
วัฒนธรรมท้องถิ่นคือการดำรงอยู่ร่วมกันที่เป็นวิถีชีวิตและสำนึกรวมของการเป็นคนถิ่นเดียวกันของผู้คน
ในชุมชน ผู้คนในท้องถิ่นแต่ละชุมชนเท่านั้นที่จะรู้ถึงขอบเขตของชุมชน ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ
สังคม และวัฒนธรรมที่อยู่ในท้องถิ่นเดียวกัน ดังนั้น การเลือกศึกษาในลักษณะที่เป็นองค์รวมเพียง
ชุมชนใดชุมชนหนึ่งในท้องถิ่นก็สามารถที่จะเชื่อมโยงทำความเข้าใจสังคมวัฒนธรรมของท้องถิ่นได้

การวิจัยสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ดำเนินการมาแล้วนี้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นกระบวนการ
เรียนรู้ร่วมกันทั้งคนในและคนนอกนั้น นั่นก็คือ แม้จะให้ความสำคัญอยู่ที่คนในก็ตาม แต่คนนอกที่เป็น
นักวิชาการอาวุโสและนักวิชาการที่เป็นพี่เลี้ยงจะมีส่วนร่วมในการตรวจสอบประเมินข้อมูล และทำการ
วิเคราะห์ร่วมกันเป็นระยะๆ ไป เริ่มตั้งแต่ขั้นแรกภายหลังจากเลือกชุมชนที่จะศึกษาและกำหนดคนที่เป็น
นักวิจัยแล้ว คณะที่ปรึกษาทำการ **อบรมวิธีการทางชาติพันธุ์วรรณา** ให้วิธีการนี้โดยปกติเป็นวิธีการ
เก็บข้อมูลของนักมานุษยวิทยา แต่ในที่นี้ได้ถ่ายทอดมาให้ นักวิจัยที่เป็น **คนใน** ทำแทน

การเก็บข้อมูลที่เป็นองค์รวม เริ่มตั้งแต่

ตำแหน่งภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นและชุมชน

ประวัติความเป็นมาของชุมชน

การตั้งถิ่นฐานและความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมระหว่างกัน

ระบบเศรษฐกิจ

การปกครอง

ศาสนา ความเชื่อ ประเพณีพิธีกรรม

และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมที่มีผลมาจากปัจจัยทั้งภายในและภายนอก

โดยเฉพาะการรุกรานของนิเวศการเมือง (political ecology) ที่มาจากภายนอกโดยทั้งจากรัฐ
และนายทุนที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจ การเมือง ข้อมูลทางชาติพันธุ์วรรณาที่เป็นองค์รวมนี้ คณะวิจัย
เชื่อมั่นว่าคนในทำได้ดีกว่าคนนอก เพราะเป็นสิ่งที่คุ้นเคยในชีวิตความเป็นอยู่มาตั้งแต่เด็ก การรวบรวม
ข้อมูลดังกล่าวนี้ นักวิจัยพี่เลี้ยงมีส่วนร่วมในการแนะนำตลอดเวลา

เมื่อครบ ๖ เดือนก็มีการทำผลมาเสนอต่อคณะที่ปรึกษา ซึ่งจะเป็นผู้ตรวจสอบให้คำแนะนำเพิ่มเติม พร้อมกับตั้งคำถามเพิ่มเติมในการรวบรวมข้อมูลให้สมบูรณ์ในขั้นต่อไป ประสพการณ์ในการรวบรวมข้อมูลขั้นแรกนั้น นักวิจัยจากภายในยังมีความเข้าใจและข้อมูลที่ได้รวบรวมมา มีลักษณะเป็นภาพนิ่งและค่อนข้างเป็นเรื่องราวๆ ทำให้ต้องใช้เวลาทำความเข้าใจเพิ่มขึ้น

พอมาถึงขั้นที่สองใน ๖ เดือนต่อมา การรวบรวมข้อมูลเป็นปึกแผ่นขึ้น อีกทั้งผู้วิจัยได้เรียนรู้จากการตั้งข้อสังเกตและการสังเกตการณ์มากขึ้น ทำให้เกิดฐานข้อมูลที่มาจากการวิจัยเชิงประจักษ์ (empirical materials) ที่สามารถนำไปตั้งคำถามและสังเกตการณ์เพิ่มเติมจากการเป็นภาพนิ่งให้เกิดการเชื่อมโยงเป็นภาพเคลื่อนไหวได้

คณะที่ปรึกษาและนักวิจัยที่เลี้ยงเองก็ได้รับรู้และเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ที่ทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในท้องถิ่นได้อย่างเป็นรูปธรรม จึงได้แนะแนวทางการสังเกตและเชื่อมโยงข้อมูลให้ผู้วิจัยที่เป็นคนในดำเนินการต่อไป พอถึงขั้นที่สาม เมื่อมีการประชุมร่วมกันอีกครั้งก็ได้ข้อมูลทางชาติพันธุ์ที่ค่อนข้างสมบูรณ์ สิ่งนี้คือหลักฐานสำคัญในการวิจัย เพราะเป็นข้อมูลที่มาจากการวิจัยเชิงประจักษ์โดยตรง เป็นพื้นฐานที่จะทำให้การวิเคราะห์ สังเคราะห์และตีความตั้งอยู่บนฐานของความเป็นจริง แต่จุดอ่อนก็คือ ฐานข้อมูลนี้มีรายละเอียดและข้อปลีกย่อยที่ยากแก่คนทั่วไปจะเข้าใจได้ ซึ่งก็จะเป็นปัญหาในเรื่องผลการเสนอการวิจัยที่เป็นมาตรฐาน ที่ต้องมีแนวคิดทฤษฎี และรูปแบบอันเป็นที่ยอมรับ จึงต้องเป็นหน้าที่ของคณะที่ปรึกษาและนักวิจัยที่เลี้ยงต้องดำเนินการ

ดังนั้น ทางออกของการเสนอมผลงานให้ได้ทั้งมาตรฐานและการแสดงถึงความเข้าใจในผลงานวิจัยของนักวิจัยที่เป็นคนในก็คือ ได้กำหนดให้นักวิจัยที่เป็นคนในเสนอภาพรวมการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรมท้องถิ่น ที่ตนได้ศึกษาและเข้าใจโดยไม่ต้องสนใจกับฐานข้อมูลที่รวบรวมไว้ โดยที่ในการเสนอรายงานนี้ คณะที่ปรึกษาร่วมวิพากษ์วิจารณ์ในเชิงแนวคิดทฤษฎีด้วย ผลปรากฏออกมาว่า นักวิจัยที่เป็นคนในรายงานได้ดีแลเห็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม นักวิจัยเหล่านี้เกิดความเชื่อมั่นในตัวเองจนสามารถให้ข้อมูลเชิงประจักษ์อย่างเชื่อมโยงมากกว่าเก่า รวมทั้งมีความเข้าใจในเรื่องสังคม วัฒนธรรมอย่างเคลื่อนไหวและมีทิศทาง

จากกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันดังกล่าวนี้ ทำให้นักวิจัยจากข้างนอกและข้างในสามารถสรุปวิเคราะห์ให้เห็นภาพพจน์ของการเปลี่ยนแปลงในลักษณะองค์รวมของท้องถิ่นที่เรียกว่า นิเวศวัฒนธรรมที่มีปัจจัยมาจากการรุกรานของนิเวศการเมืองที่มาจากคนนอก

ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงนิเวศวัฒนธรรม จึงเป็นประเด็นสำคัญในการเสนอผลงานวิจัยของงานวิจัยทั้ง ๕ กลุ่ม อีกทั้งสามารถบอกได้ว่า นิเวศวัฒนธรรมทั้ง ๕ พื้นที่หรือท้องถิ่นนี้มีลักษณะทางสังคมวัฒนธรรมที่คล้ายกัน คือเป็นเรื่องของสังคมชายแดน – ชายขอบ ที่มีทั้งตำแหน่งทางภูมิศาสตร์อยู่

ในพื้นที่ชายแดนและเป็นกลุ่มชนที่เป็นชายขอบของสังคมมหาชนที่เน้นความเป็นคนไทย จากการเสนอผลงานของนักวิจัยที่เป็น คนใน ใน ๕ โครงการนี้อาจสรุปสาระให้เห็นโดยย่อแต่ละโครงการได้ดังนี้

โครงการในภาคเหนือ

๑. **ท้องถิ่นลุ่มน้ำแม่ลาวตอนบน** อยู่ในเขตอำเภอเวียงป่าเป้าและอำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย ภูมิโนะเป็นพื้นที่ภายในหุบเขาที่มีลำน้ำแม่ลาวไหลผ่านกลางจากเขาและที่สูงทางทิศใต้ไปทางเหนือ เป็นบริเวณที่มีผู้คนตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนบ้านเมืองมาแต่สมัยล้านนา โดยมีเวียงป่าเป้าเป็นศูนย์กลางและเป็นเมืองบริวารของเมืองพะเยา

ผู้คนเหล่านี้มีหลายชาติพันธุ์ทั้งที่ตั้งถิ่นฐานบนที่สูงและที่ราบลุ่ม เช่นผู้ที่อยู่บนที่สูงพวกกะเหรี่ยง ปกากะเจียง ในขณะที่ยกพื้นราบ เช่น พวกไทยวน ไทลื้อ ทำนา หุบเขานี้ตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นเส้นทางคมนาคมมาแต่เดิม จึงมีผู้คนพากันเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำกินอย่างต่อเนื่อง การสร้างถนนหลวงจากเชียงใหม่ผ่านอำเภอดอยสะเก็ดขนานไปกับลำน้ำลาวจนถึงจังหวัดเชียงรายนั้น ทำให้มีการขยายตัวของความเป็นเมือง (urbanization) ทั้งในด้านเศรษฐกิจและการเมืองตามมา จนมีผลกระทบต่อระบบนิเวศวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่เคยดำรงอยู่ตามจารีตประเพณีมาแต่เดิม เป็นสิ่งที่น่าสนใจถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีลักษณะขัดแย้งและเสียดุลภาพในขณะนี้

ปัจจัยสำคัญจากการขยายตัวทางนิเวศ การเมือง เศรษฐกิจ ที่มาจากรัฐที่ทำให้เกิดความเดือดร้อนอย่างยากที่จะควบคุมก็คือ การจัดการน้ำของรัฐที่เรียกว่า **ชลประทานหลวง** อันเห็นได้จากการสร้างเขื่อน สร้างอ่างเก็บน้ำ ขุดคลองชลประทานและทำถนนหนทางนั้น คือสิ่งสำคัญที่กำลังทำลายระบบเหมืองฝายอันเป็น **ชลประทานราษฎร์** ที่จรรโลงนิเวศวัฒนธรรมอันทำให้ผู้คนในท้องถิ่นต่างๆ ของลุ่มน้ำลาวตอนบนมีความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมร่วมกันมาอย่างราบรื่นหลายศตวรรษ ต้องแหลกสลายลง โดยเฉพาะโครงการสร้างเขื่อนแม่สรวยที่กำลังทำให้เกิดน้ำท่วมแหล่งที่อยู่อาศัยและที่ทำกินของผู้คนทั้งที่อยู่บนที่ราบลุ่มและที่สูงแย่งน้ำจากลำน้ำและลำห้วยไปให้กับทางเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ส้มและชาที่เป็นอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ของคนที่เป็นนายทุนที่เป็นทั้งคนไทยและคนต่างชาติ เมื่อมองไปข้างหน้าลุ่มน้ำลาวตอนบนนี้กำลังถูกผนวกเข้าเป็นพื้นที่นิคมเกษตรอุตสาหกรรมของคนจีนที่กำลังขยายตัวมาตามแม่น้ำโขงจากเชียงรุ่งถึงเชียงแสนและเชียงรายทั้งหมด

๒. **ท้องถิ่นเชียงของ - เวียงแก่น** เป็นพื้นที่ชายแดนไทย - ลาว ริมฝั่งแม่น้ำโขงที่มีการเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างรวดเร็วและซับซ้อนในขณะนี้ ลักษณะภูมิโนะเป็นพื้นที่สัมพันธ์กับแม่น้ำโขง แม่น้ำอิงและลำน้ำงาวในเขตอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย โดยมีเทือกเขาต่างๆ สี่แห่งอันเป็นป่าต้นน้ำของลำน้ำลำห้วยที่ไหลลงลำน้ำทั้งสาม ทำหน้าที่แบ่งบริเวณที่สูงออกจากที่ราบลุ่ม คือดอยหลวง ดอยยาว ดอยผาหม่น และดอยผาตั้ง บริเวณริมโขงตรงปากแม่น้ำอิงและลำน้ำงาวนี้มีพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นบ้านและเมืองมาแต่สมัยล้านนา โดยมีเมือง

เชียงของเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคม เพราะตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมโบราณที่ไปตามลำน้ำอิงผ่านเข้าสู่ลำน้ำงาว และลำน้ำยม ติดต่อกับพะเยา ลำปางและแพร่ได้ ในขณะที่จากฝั่งแม่น้ำโขงที่เชียงของทางฝั่งประเทศลาวในเขตเมือง ห้วยทรายก็เป็นเส้นทางคมนาคมไปยังบ้านเมืองทางลาวและเวียดนามได้ การค้นคว้าข้อมูลทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่น ทำให้เห็นได้ว่าเชียงของเป็นเมืองที่ดำรงอยู่อย่างสืบเนื่องมากกว่าเมืองเชียงแสนที่มีการทิ้งร้างไป อีกทั้งเชียงของก็อยู่ในระบบนิเวศวัฒนธรรมของผู้คนบนสองฝั่งโขงในเขตเมืองห้วยทรายร่วมกัน เพิ่งมาถูกแบ่งแยกเพราะการแบ่งเขตแดน โดยอาศัยร่องน้ำลึกที่ฝั่งเศสมาจัดการเท่านั้น ปัจจุบันประเพณีการใช้พื้นที่ท้องน้ำของแม่น้ำโขงเป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมเหลืออยู่ เป็นพื้นที่ซึ่งเรียกว่า ลั้ง ที่ใช้ในการจับปลาและสัตว์น้ำร่วมกัน โดยมีประเพณีพิธีกรรมร่วมกันอย่างเช่นการจับปลาบึกและประเพณี เช่นสงกรานต์ร่วมกัน เป็นต้น ยิ่งกว่านั้นเมืองเชียงของยังเป็นเมืองในการรับรู้ของคนท้องถิ่นลุ่มน้ำโขงว่าเป็นเมืองที่มีความสัมพันธ์ในเชิงเป็นเมืองพี่ และเมืองน้องกับเมืองหลวงพระบางอีกด้วย เพราะมีผู้คนที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันเคลื่อนย้ายไปมาระหว่างกันอย่างสืบเนื่อง การไม่เคยร้างไปของเมืองเชียงของทำให้มีสภาพเป็นที่มีการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างต่อเนื่อง คือมีพัฒนาการของย่านตลาด ผ่านที่อยู่อาศัยของคนกลุ่มอาชีพต่างๆ ที่ทำการรัฐบาลและวัด การทางสาธารณูปโภคตลอดเวลา พื้นที่สูงรอบๆ เชียงของกลายเป็นที่ปลูกสวนส้มขนาดใหญ่ อีกทั้งมีการเคลื่อนไหวของชนเผ่าชาติพันธุ์บนที่สูงอพยพเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะบริเวณดอยหลวง ดอยผาหม่นและดอยผาตั้ง กลุ่มชาติพันธุ์ระหว่างนี้ได้แก่พวกลาหู่ ขมุ-จีนฮ่อ อาข่า เย้า และม้ง เป็นต้น ในขณะที่พื้นที่ราบโดยเฉพาะริมสองฝั่งน้ำโขง ก็มีการเคลื่อนย้ายของคนไทยลื้อ จากทางสิบสองปันนาลงมา ทำให้มีการผสมผสานของคนไทยลื้อและไทยยวนอันเป็นคนในพื้นที่ถิ่นของเชียงรายมาแต่เดิม

ความต่างกันระหว่างท้องถิ่นเชียงของกับเวียงแก่น ก็คือบริเวณเชียงของมีบูรณาการทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมได้ดีกว่า เพราะเป็นบริเวณศูนย์กลางทางการเมืองและเศรษฐกิจ ส่วนบริเวณเวียงแก่นนั้นคนกลุ่มต่างๆ ยังแยกกันอยู่อย่างอิสระไม่ว่าจะเป็นคนไทยลื้อ คนขมุ คนมั่ว คนเย้า นั่นคืออาจมีความสัมพันธ์กันทางเศรษฐกิจและสังคม แต่ในเรื่องวัฒนธรรมและวิถีชีวิตยังคงรักษาอัตลักษณ์และสำนึกทางชาติพันธุ์ไว้ได้ แต่ทั้งนี้และทั้งนั้นสังคมของคนเหล่านี้ไม่หยุดนิ่ง เพราะมีอิทธิพลและบทบาทของการจัดการทางการเมืองและการเมืองของรัฐ รวมทั้งการขยายพรมแดนทางเศรษฐกิจของคนที่เป็นนายทุนจากข้างนอกเข้ามาเกี่ยวข้อง ดังเช่นการขยายตัวของสถานที่ราชการและองค์กรต่างๆ รวมทั้งสถานที่ประกอบการค้าธุรกิจ โดยเฉพาะย่านตลาดและการตลาดนั้นกำลังสร้างภาวะความเป็นเมืองให้กลุ่มคนที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์เหล่านี้มีความสัมพันธ์กัน

แต่สิ่งที่ถูกถามความมั่นคงทางสังคม วัฒนธรรมและการเศรษฐกิจของผู้คนที่เรียกได้ว่าเป็นคนเชียงของและคนเวียงแก่น ก็คือการขยายตัวทางเศรษฐกิจของนายทุนภายในและนายทุนข้ามชาติ โดยเฉพาะจากประเทศจีนและคนจีน จากนายทุนภายในประเทศก็คือ พวกที่เข้ามาซื้อที่ปลูกไร่ส้มและ

พืชเศรษฐกิจที่คลุมพื้นที่ขนาดใหญ่ นายทุนพวกนี้ก็มีทั้งเข้ามาตั้งถิ่นฐานสร้างบ้านเรือนในบริเวณใกล้ถนนและเขตเมือง สร้างสถานที่ทำการค้าและบริการ รวมทั้งบรรดาบ้าน วัด มักเป็นพวกที่ไม่ยอมอยู่ในกติกาและกฎเกณฑ์ทางจารีตประเพณีของท้องถิ่น เพราะมักอาศัยกฎหมายจากทางรัฐและราชการมาอ้างอิงสิทธิและความชอบธรรม อีกทั้งมีอิทธิพลทางการเมืองที่อาจคุกคามผู้คนในท้องถิ่นที่เป็นชาวบ้านธรรมดาด้วย ถัดไปก็เป็นนายทุนข้ามชาติ เช่น พวกญี่ปุ่นที่ได้ทำให้เกิดไร่ปลูกถั่วลิสงขนาดใหญ่ และรับคนท้องถิ่นเข้ามาทำงานเพื่อผลิตพืชผลส่งไปนอก มีการใช้นโยบายและยาฆ่าแมลงอย่างกว้างขวาง รวมทั้งการเปิดโอกาสให้คนเข้าทำงานนอกเวลาจนเกิดความโลภ ความเครียดและความเสื่อมสุขภาพ จึงมีคนตั้งชื่อไว้ดังกล่าวนี้อีกว่า “ถั่วไร้ญาติ” คือต้องทำงานจนไม่มีเวลาให้กับครอบครัวและญาติพี่น้อง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่นายทุนเหล่านี้เข้ามานั้น ถ้ามองอย่างผิวเผินๆ ก็ดูเป็นการเติบโตทางเศรษฐกิจที่ทำให้คนมีรายได้และมีงานทำ ซึ่งนับเป็นความเจริญทางวัตถุโดยแท้ แต่ถ้ามองในแง่สังคมและจิตวิญญาณ ชีวิตวัฒนธรรมของผู้คนเหล่านี้กำลังขาดคุณภาพ เกิดลัทธิที่เป็นปัจเจกและแข่งขันชิงดีกันในด้านฐานะและความร่ำรวยเป็นสิ่งที่นำไปสู่ความแตกแยกของสังคมในระดับรากหญ้าที่สำคัญ ทำให้เกิดกลุ่มคนที่มีอำนาจทั้งทางเศรษฐกิจและการเมือง เช่น พวกผู้ใหญ่บ้าน กำนัน และ อ.บ.ต.ที่กำลังมีลักษณะทั้งให้คูณและให้โทษในขณะนี้

แต่สิ่งที่คุกคามสังคมและวัฒนธรรมของคนที่ยึดของและเวียนแก่นที่สำคัญที่สุดในขณะนี้คือการขยายตัวทางการค้าและเกษตรอุตสาหกรรมของคนจีนที่ทางรัฐและสภานอกการค้าประจำจังหวัดให้การสนับสนุน การขยายตัวทางการค้าและเศรษฐกิจดังกล่าวนี้น่าจะไม่เพียงแต่คนที่เขียงของและเวียนแก่นจะเดือดร้อนเท่านั้น หากจะรวมทั้งผู้คนในถิ่นต่างๆ ของเขียงรายด้วย โครงการขยายตัวทางเศรษฐกิจของจีนเท่าที่เป็นรูปธรรมขณะนี้ก็คือ การระเบิดแก่งในแม่น้ำโขงเพื่อทำให้แม่น้ำเป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งสินค้าจากเขียงรุ่งมายังเขียงแสน เขียงของ และหลวงพระบาง โดยที่เรือสินค้าที่มีระวางขนน้ำ ๒๐๐ - ๕๐๐ ตันแล่นลงมาได้ ขณะนี้ทางจีนประสบความสำเร็จแล้วในการระเบิดแก่ง ตั้งแต่เขียงรุ่งมายังเขียงแสน และเรือที่มีระวางขนน้ำ ๒๐๐ - ๓๐๐ สามารถจอดเทียบท่าขนถ่ายสินค้าที่เมืองเขียงแสนได้แล้ว จนทำให้สภาพเมืองเขียงแสนที่เป็นเมืองประวัติศาสตร์สำคัญของชาติอยู่ในสภาพที่ถูกทำลายทั้งทางศิลปวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อม แต่ทางจีนก็ยังดำเนินโครงการต่อไปด้วยการจะระเบิดแก่งจากเขียงแสนไปเขียงของ จึงทำให้บรรดาปัจเจกชนและผู้นำท้องถิ่นพากันคัดค้านด้วยการเคลื่อนไหวต่างๆ ตามแผนการ ทางจีนแสดงความจำนงว่าจะระเบิดแก่งไปถึงเขียงของ และจากเขียงของก็จะทำต่อไปจนถึงเมืองหลวงพระบาง แต่คนท้องถิ่นมีความเห็นว่า การระเบิดแก่งจากเขียงของไปหลวงพระบางคงเป็นไปได้ เพราะสามารถใช้เส้นทางบกได้ง่ายกว่าและถูกกว่า แต่ความมุ่งหมายของจีนน่าจะขยายมาถึงเขียงของและเวียนแก่น เพราะต้องการให้เป็นทั้งแหล่งท่าเรือจอดและการขยายตัวพื้นที่นิคมเกษตรอุตสาหกรรมที่อาจครอบคลุมไปทั่วทั้งจังหวัดเขียงรายด้วย ซึ่งขณะนี้จีนก็ทำอย่างเต็มที่แล้วในเขตเขียงแสนและเขียงราย ยิ่งกว่านั้นคนส่วนใหญ่มีความเห็นว่าจีนเคยใช้เขียงรายเป็น

ฐานเศรษฐกิจทั้งการขนถ่ายสินค้าและผลิตสินค้า ส่งผ่านเขตพม่าไปออกทะเลอันดามัน ทุกวันนี้คนท้องถิ่นที่เป็นปัญญาชนและผู้นำกำลังวิพากษ์วิจารณ์ทางรัฐบาลและสภาพการค้า ได้มีส่วนสำคัญในการทำให้เงินขยายตัวมาลงทุนและทำให้เชิงรายได้กลายเป็นนิคมเกษตรอุตสาหกรรมของจีนไป

โครงการในภาคตะวันออกเจียงเหนือ

โครงการนี้อยู่ใน พื้นที่ลุ่มน้ำหมัน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย เป็นท้องถิ่นที่เกิดเมืองประวัติศาสตร์ด่านซ้ายขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๒๒ เพราะเป็นบริเวณดินแดนระหว่างกรุงศรีสัตนาคนหุตกับกรุงศรีอยุธยา ตำแหน่งของเมืองตั้งอยู่บริเวณต้นลำน้ำหมันที่สัมพันธ์กับสันปันน้ำที่แบ่งลำน้ำป่าสักออกจากลำน้ำแควน้อยอันเป็นแควหนึ่งของลำน้ำน่าน และลำน้ำหมันที่ไหลไปลงแม่น้ำเหืองอันเป็นสาขาหนึ่งของแม่น้ำโขง ด่านซ้ายเป็นเมืองด่านเพราะตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมจากหลวงพระบางมายังลำน้ำเหืองและลำน้ำหมันก่อนที่จะข้ามเขาไปยังหล่มสัก เพชรบูรณ์ และนครไทย พิษณุโลก ความเป็นเมืองของด่านซ้ายคลุมท้องถิ่นสองฝั่งของลำน้ำหมันตั้งแต่ต้นน้ำจนไปสบกับลำน้ำเหือง พื้นที่สองฝั่งน้ำเป็นหุบเขาที่มีเทือกเขาขนาดทั้งสองด้าน ลำน้ำหมันเป็นลำน้ำเล็กๆ ที่ไหลตลอดปีสองฝั่งน้ำมีพื้นที่ลุ่มเหมาะแก่การปลูกข้าว จึงเกิดชุมชนหมู่บ้านรวม ๗ แห่งโดยมี ด่านซ้ายเป็นเมือง ชาวบ้านส่วนใหญ่มาจากทางหลวงพระบาง จึงนำเอาประเพณีความเชื่อและศิลปวัฒนธรรมทางฝั่งลาวเข้ามาปรับให้เป็นวัฒนธรรมท้องถิ่น ทำให้คลองส่งน้ำหมันเป็นนิเวศวัฒนธรรมของผู้คนที่รู้จักกันตลอดแต่ต้นน้ำถึงปลายน้ำ ซึ่งเห็นได้จากรูปแบบของบ้านเรือนที่ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่ม มีความเชื่อในเรื่องพุทธและผี รวมทั้งระบบการจัดการน้ำเพื่อการเพาะปลูก และกินอยู่เหมือนกัน เชื่อในภูผาศักดิ์สิทธิ์และพระธาตุศรีสองรักษ์ร่วมกัน

อัตลักษณ์ที่สำคัญของด่านซ้ายและลุ่มน้ำหมันก็คือ

(๑) การจัดการน้ำเพื่อการเกษตร เป็นระบบของการใช้พัดหรือระดัดที่ตั้งอยู่กลางกระแสน้ำในลำน้ำหมัน ตักน้ำในลำน้ำเทลงสู่รางริน เข้าสู่พื้นที่ทำการเพาะปลูกเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาในการนำน้ำจากลำน้ำขึ้นไปใช้บนที่สูง ทำนองตรงข้ามกับการทำเหมืองฝายที่ทดน้ำจากที่สูงเข้าส่งเหมืองไปใช้ในพื้นที่เพาะปลูกในที่ต่ำ ทั้งระบบพัดและเหมืองฝาย ต่างก็เป็นระบบชลประทานราษฎร์ที่ผู้คนในชุมชนท้องถิ่น ต้องร่วมมือร่วมแรงกันจัดทำขึ้น นับเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความพอเพียงที่อยู่ได้ด้วยตนเองของท้องถิ่น และ

(๒) การถือผีและสถาบันกวนจำ นั้นคือระบบความเชื่อและประเพณีพิธีกรรมของคนด่านซ้าย เป็นการนับถือทั้งพุทธและผีไปด้วยกัน ทั้งความเชื่อในเรื่องพุทธและผีเป็นสิ่งเกี่ยวเนื่องด้วยกัน ศูนย์กลางทางชุมชนหมู่บ้านและเมืองต่างก็มีวัดทางพระพุทธศาสนาเป็นศูนย์กลาง แต่ก็มีหอผีประจำแต่ละชุมชนที่มีเจ้ากวนและพ่อแสนทำหน้าที่ดูแลในการประกอบประเพณีพิธีกรรม ทั้งเจ้ากวนและพ่อแสนต่างก็เป็นคนที่เลื่อมใสและถือศีลทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งเข้ามามีส่วนในการดูแลวัดวาอารามด้วย วัดที่ด่าน

ซ้ายและลุ่มน้ำหมันเป็นวัดตามประเพณีสุโขทัย ล้านนาและล้านช้างที่ให้ความสำคัญกับวิหารหรืออารามมากกว่าโบสถ์หรือสิม อย่างหลังเป็นศาสนสถานเพื่อกิจกรรมของพระสงฆ์โดยเฉพาะ แต่อย่างแรกคืออารามนั้นเป็นที่ประกอบประเพณีพิธีกรรมทั้งสงฆ์และฆราวาส

แต่ที่เมืองด่านซ้าย ความสำเร็จของเจ้าพ่อกวอน พ่อแสน ดูโดดเด่นกว่าที่อื่น เพราะนอกจากมีเจ้าพ่อกวอนเป็นประมุขของการประกอบประเพณีพิธีกรรมของบ้านเมืองแล้ว ยังเจ้าแม่นางเทียมและบริวารรวมมีบทบาทในการดูแลรักษาพระธาตุเจดีย์ศรีสองรักอีกด้วย เพราะพระธาตุศรีสองรักในความเชื่อของชาวเมือง หาได้เป็นพระสถูปเจดีย์ที่บรรจุพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้า เช่น พระมหาเจดีย์อื่นๆ ไม่ หากเป็นพระเจดีย์ที่สร้างเป็นอนุสรณ์ในการสาบานแบ่งเขตแดนระหว่างพระมหากษัตริย์อยุธยาและล้านช้าง แล้วมีการอุทิศพื้นที่บริเวณนั้นให้เป็นวัดทางพระพุทธศาสนาที่มีพระอารามหรือวิหาร เป็นที่ประกอบประเพณีพิธีกรรมของคนทั่วไป เช่นการไปแก้บน กราบไหว้ รวมทั้งการไปประกอบพิธีกรรมของนาคก่อนเข้าพิธีบวชโดยพระภิกษุสงฆ์ที่วัดโพธิ์ชัย พระธาตุเจดีย์ศรีสองรักอยู่ในการดูแลรักษาของเจ้าพ่อกวอน พ่อแสน และเจ้าแม่นางเทียม บุคคลเหล่านี้เป็นผู้ที่คนทั่วเมืองด่านซ้ายยกย่องและยอมรับให้เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ การประกอบประเพณีพิธีกรรมใดๆ ที่เป็นเรื่องของชุมชนและสังคมจะอยู่ภายใต้การนำและชี้แนะของเจ้าพ่อกวอนและคณะ ณ เมืองด่านซ้ายมีบริเวณที่กำหนดให้เป็นหอผีถึง ๒ แห่ง คือหอน้อยและหอหลวง ต่างตั้งอยู่ภายใต้แมกไม้ที่สูงใหญ่เป็นที่สงัดเงียบที่ไม่มีใครเข้าไปข้องแวะ ยกเว้นแต่ในเวลาจัดงานพิธีกรรมหรือเมื่อได้รับการยินยอมจากเจ้าพ่อกวอนเสียก่อน

โดยทั่วไปชีวิตวัฒนธรรมของคนท้องถิ่นด่านซ้ายในลุ่มน้ำหมัน เป็นสังคมเรียบง่ายและผู้คนส่วนใหญ่รู้จักกันหมด เป็นสังคมที่มีดุลยภาพทั้งมิติทางวัตถุและจิตวิญญาณ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นไปอย่างช้า เพราะอิทธิพลทางเศรษฐกิจการเมืองจากภายนอกไม่มีใครเข้ามามาก อาจแลเห็นได้ชัดในเขตเมืองที่มีการสร้างถนนที่ทำการราชการ และย่านตลาด ที่เป็นเช่นนี้เพราะคนจากภายนอกมองผ่านไปลงทุนทางเศรษฐกิจในที่อื่น เช่นในเขตอำเภอภูเรือ เป็นต้น ในขณะที่การคุกคามทางเศรษฐกิจ การเมืองจากภายนอกที่มีผลกระทบต่อชีวิตวัฒนธรรมของคนภายในนั้นมีเพียงอย่างเดียวที่น่ากลัว ก็คือการที่ทางราชการทั้งสำนักงานส่งเสริมการท่องเที่ยวและฝ่ายบริหารของจังหวัดสนับสนุนส่งเสริมให้คนมาเที่ยวประเพณี ผีตาโขน นับเป็นการรุกรานวัฒนธรรมของคนด่านซ้ายอย่างขาดความรู้ความเข้าใจอย่างสิ้นเชิง เพราะเรื่องผีตาโขนนั้นหาใช่เป็นสิ่งสำคัญในประเพณีพิธีกรรมของคนด่านซ้ายไม่ หากเป็นส่วนหนึ่งในประเพณีบุญพระเวส ประเพณีเทศน์มหาชาติของคนไทยพุทธทั่วประเทศ บุญพระเวสคือสิ่งที่ทำให้คนในชุมชนท้องถิ่นได้รับการอบรมในเรื่องการทำทาน อันเป็นธรรมะที่สำคัญในการอยู่ร่วมกันของคนในสังคม พระเวสสังคห คือพระโพธิสัตว์ที่ทรงบำเพ็ญทานบารมี อันเป็นการบำเพ็ญทานในพระชาติสุดท้าย ก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในพระชาติต่อมา สำหรับเรื่องผีตาโขนนั้นผู้รู้ในท้องถิ่นด่านซ้ายบอกว่า คือบรรดาผีป่า ผู้ร้ายทั้งหลายที่ตามพระเวสสังคหเข้าไปในเมือง ซึ่งก็เป็นพวกผีที่กลับใจเป็นคนดี ประเพณีบุญพระเวสของคนด่านซ้ายนั้นเริ่มต้นแต่เจ้าพ่อกวอนผู้เป็นประมุขทาง

ประเพณีพิธีกรรมของบ้านเมือง กำหนดวัดประเพณีจากการติดต่อกับผีผู้เป็นใหญ่ของบ้านเมือง เมื่อถึงวันกำหนดแล้วพิธีกรรมก็เริ่มแต่พ่อแสนผู้เป็นคนในคณะของเจ้าพ่อกวนก็ออกไปงมหินในลำน้ำหมัน ที่หมายถึงพระอุตุ แล้วพากันแห่ไปยังสำนักเจ้าพ่อกวน ให้เจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียมและบรรดาผู้หลักผู้ใหญ่ ผู้อาวุโสของบ้านเมืองแห่พระอุตุไปตามที่ต่างๆ มุ่งเข้าสู่วัดโพธิ์ชัย อันเป็นวัดที่จะมีการเทศน์มหาชาติ ในขบวนนี้แหละที่มีผีใหญ่และเด็กแต่งกายสวมหน้ากากเป็นผีตาโชนติดตามไป เมื่อขบวนเข้าวัดแล้วเทศน์มหาชาติก็เริ่มขึ้น ในขณะที่การเล่น ผีตาโชนก็สิ้นสุดลง บรรดาผู้เล่นเป็นผีตาโชน และคนที่เกี่ยวข้อง ต่างก็เอาหน้ากากผีตาโชนและเครื่องแต่งกายทั้งน้ำมันลอยไปเหมือนกับลอยเคราะห์ และแลเห็นสิ่งของเหล่านี้ว่าเป็นอัปมงคล

แต่การสนับสนุนประเพณีผีตาโชนของคนข้างนอกไม่ว่าเป็นการท่องเที่ยว หน่วยราชการและพ่อค้านักธุรกิจนั้น หาเห็นความสำคัญในเรื่องอบรมคุณธรรมในการให้ทานของบุญพระเวสไม่ หากมุ่งแต่ความแปลกประหลาดของประเพณีเพื่อการท่องเที่ยวอย่างสนุกสนานที่ไร้ความหมายและรสนิยม รวมทั้งสนับสนุนให้กระทำการที่เป็นอัปมงคล เช่น การขายหน้ากากผีตาโชนและให้นำกลับไปเป็นที่ระลึก เป็นต้น แต่ที่สำคัญก็คือการละเมิดประเพณีด้วยการกดดันให้เจ้าพ่อกวนกำหนดวันประเพณีให้ตรงกับวันเวลาที่ผู้ใหญ่ทางราชการหรือทางการเมืองสะดวกสบายที่จะไปทำพิธีเปิด ปัจจุบันประเพณีการท่องเที่ยวผีตาโชนกำลังสร้างความแตกแยกให้กับคนด้านซ้าย โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ที่เริ่มเห็นตึงกับ การมีรายได้และความสนุกสนานรื่นเริงในงาน แต่คนรุ่นเก่าและคนส่วนใหญ่ที่มีความรู้มีความอดัดและไม้อ้อใจ

-

นอกจากเรื่องผีตาโชนแล้วยังมีการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจการเมือง อีกอย่างหนึ่งที่มาจากภายนอกอันเป็นสิ่งที่สร้างความอดัดและไม้อ้อใจแก่คนด้านซ้าย คือเรื่องสิทธิในการดูแลพระธาตุเจดีย์ศรีสองรักษ์ ดังได้กล่าวมาแล้วแต่ข้างต้นว่า โดยประเพณีท้องถิ่น วัดพระธาตุศรีสองรักษ์ไม่ได้เป็นพื้นที่ทางพระสงฆ์และไม่มีสิ่งมาวาสอยู่ในบริเวณนี้ด้วย หากเป็นบริเวณที่เจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียมและพ่อแสน ทางฝ่ายผีดูแลอยู่ พระธาตุเจดีย์เองก็หาได้เป็นพระบรมธาตุเจดีย์ที่บรรจุพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้าไม่ รวมทั้งด้านหน้าวัดแต่เดิม (ปัจจุบันกลายเป็นด้านหลัง) ก็สัมพันธ์กับหอผีหลวงของเมืองด้านซ้าย บริเวณวัดทั้งหมดอยู่ในการดูแลของเจ้าพ่อกวนและพ่อแสนมาตลอด ทั้งในเรื่องการประกอบประเพณีพิธีกรรมและกิจกรรมประจำวัน รวมไปถึงรายได้และรายจ่ายของวัดด้วย มาบัดนี้ตั้งแต่มีความขัดแย้งเกิดขึ้นในเรื่องสิทธิในการดูแลและจัดการผลประโยชน์ของวัด โดยมีผู้ร้องเรียนว่า เจ้าพ่อกวนนำรายได้ของวัดไปใช้ในทางที่ไม่สุจริต และกล่าวหาว่าเจ้าพ่อกวนที่เป็นประมุขของการนับถือผีนั้นไม่ควรมียุทธสิทธิในการดูแลสถานที่อันเป็นพุทธสถาน จึงมีการร้องเรียนให้ทางเถรสมาคมเข้าไปจัดการ ทำให้มีการสอบสวนและการเดินขบวน การต่อต้านของผู้คนในท้องถิ่นขึ้น นั่นก็คือผู้คนในท้องถิ่นไม่เห็นด้วยกับการที่ทางคณะสงฆ์จะเข้าไปยุ่งกับกิจกรรมทางประเพณีของสังคมด้านซ้ายนั่นเอง เพราะเห็นว่าเป็นความ

พยายามของกลุ่มผลประโยชน์ที่จะทำให้พระธาตุเจดีย์ศรีสองรักษ์กลายเป็นสถานที่ทางพุทธพานิชไป เหมือนกับบรรดาวัดใหญ่วัดสำคัญในที่อื่นๆ ของบ้านเมือง

โครงการในเขตตะวันออก

โครงการนี้อยู่ในพื้นที่ซึ่งคนจันทบุรีเรียกว่าหลังเขา เพราะพื้นที่ส่วนใหญ่ของจังหวัดนี้มีทิวเขา สอยดาวและเขาสามง่าม ซึ่งยาวแต่เขตอำเภอสอยดาว ไปถึงน้ำร้อนทางตอนเหนือและ ตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัดเข้าไปต่อกับเขาพนมตาเค็ดในเขตประเทศกัมพูชา ทิวเขานี้แยกเขตหน้า เขาซึ่งอยู่ในเขตชายทะเลในเขตอำเภอขลุง อำเภอเมือง อำเภอมะขาม ออกจากเขตอำเภอโป่งน้ำร้อน และอำเภอสอยดาวที่วัดเป็นเขตหลังเขา โดยมีช่องเขาเกลือบึงเป็นเส้นทางเชื่อมบริเวณหน้าเขาและหลัง เขา บริเวณหลังเขาที่ผ่านช่องเขาเกลือบึงมายังอำเภอโป่งน้ำร้อน และอำเภอสอยดาวนี้อยู่สูงกว่า ระดับน้ำทะเลกว่า ๑๐๐ เมตร นับเนื่องเป็นพื้นที่สูงภายในของจังหวัดจันทบุรี ในการรับรู้ของคนจันทบุรี บริเวณหลังเขาเป็นที่ไม่มีความเจริญเมื่อเปรียบเทียบกับบริเวณหน้าเขา แต่ก่อนเป็นเขตป่าดง และเป็น เขตติดต่อชายแดนประเทศกัมพูชาที่มีคนเขมร คนของและคนในกลุ่มชาติพันธุ์อื่นเข้ามาตั้งหลักแหล่ง อย่างกระจ่ายกันอยู่เป็นหมู่บ้านไม่ใหญ่โตอะไร การเปลี่ยนแปลงในบริเวณหลังนี้เกิดขึ้นราวสามสิบปีที่ ผ่านมา เมื่อมีการสร้างถนนจากจันทบุรีผ่านอำเภอโป่งน้ำร้อนไปยังอำเภอสระแก้ว จังหวัดปราจีนบุรี (ปัจจุบันคือ จังหวัดสระแก้ว) จึงมีผู้คนเข้าไปบุกเบิกที่ดินทำการเพาะปลูกและตั้งชุมชนหมู่บ้านกัน เรื่อยมา

การวิจัยในโครงการนี้เลือกชุมชนหมู่บ้าน (village) ๒ แห่งในการศึกษา คือ บ้านสำโรง ตำบลทรายขาว และบ้านสวนส้ม ตำบลสะตอง อำเภอสอยดาว จังหวัดจันทบุรี ชุมชนแรกนับเป็นชุมชนเก่าแก่ ที่สุดแห่งหนึ่ง คือมีอายุมากกว่า ๕๐๐ ปี ที่ผ่านมาเป็นชุมชนของคนเขมรที่เข้ามาแต่เขตเมืองโพธิ์ตาก ตั้ง ถิ่นฐานอยู่ริมฝั่งลำห้วยสำโรงที่ไหลมาจากเขาสอยดาวแล้ว ผ่านลงไปสู่พื้นที่ประเทศกัมพูชา นอกจาก คนเขมรแล้วก็มีคนจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือและมีคนจีนเข้ามาตั้งหลักแหล่งรวมอยู่ด้วย คนจีนเป็น พ่อค้าในขณะที่คนเขมรเป็นพวกหาของป่า เช่น กระวานและแร่และทำไร่เพื่อนำไปค้าขายแลกเปลี่ยน กับผู้คนทางจันทบุรี ก่อนการมีถนนใน พ.ศ. ๒๕๑๐ - ๒๕๑๑ คนที่บ้านสำโรงเดินทางไปค้าขายหรือ ติดต่อกับจันทบุรีด้วยทางรถและทางเกวียน ที่ต้องใช้เวลาพักแรมตามเส้นทางอย่างน้อยหนึ่งคืน ต่อมา เมื่อมีการตัดถนนทั้งสายจันทบุรี - สระแก้ว และถนนสายย่อยๆ ได้ทำให้การคมนาคมกับภายนอกดีขึ้น จึงมีผู้คนจากถิ่นอื่นเข้าไปตั้งถิ่นฐานรวมอยู่ด้วย จนในปัจจุบันบ้านสำโรงมีการขยายตัวออกเป็น ๓ หมู่บ้านในบริเวณใกล้เคียงกันคือ บ้านสำโรงกลาง บ้านสำโรงล่าง และบ้านสำโรงตะวันตก มีจำนวน ประชากรทั้งสิ้น ๒,๕๐๔ คน การเติบโตของบ้านสำโรงเริ่มตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๒๕๑๖ เป็นต้นมา เพราะมีผู้คนจากถิ่นอื่นๆ เช่น จากจังหวัดชัยนาทและจังหวัดอื่นๆ ในภาคกลางเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่น ฐาน ทำให้เกิดอาชีพการทำนาทำไร่ ทำสวนขึ้น ประมาณ พ.ศ. ๒๕๒๕ สงครามในประเทศเขมรและ

เวียดนาม ทำให้ทางรัฐบาลไทยปรับปรุงสภาพบริเวณชายแดน มีการสร้างถนนในทางยุทธศาสตร์เพื่อ
การป้องกันการรุกรานทางชายแดน ทำให้เกิดการพัฒนาด้านสาธารณูปโภค เช่น ไฟฟ้า และน้ำประปา
เกิดขึ้น ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๐ - ๒๕๓๑ ได้มีการจัดตั้งอำเภอสอยดาวที่แต่เดิมอยู่ในเขตอำเภอโป่งน้ำร้อน
นั้นเป็นอำเภอ ทำให้ชุมชนทั้งหลายรวมทั้งบ้านสำโรงด้วยมีการเติบโต มีถนนหนทางติดต่อกับเขตเมืองที่
เป็นย่านตลาดได้สะดวก ยิ่งปัจจุบันภายหลังจากสงครามในประเทศเขมรสงบลงแล้ว ก็เกิดการค้าขาย
ชายแดนขึ้น เกิดตลาดชายแดนขึ้นหลายแห่งที่ทำให้ผู้คนจากที่อื่นๆ ในประเทศพากันไปซื้อของและเล่น
การพนัน ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจที่เติบโตอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะเกิดชุมชนใหม่ๆ ขึ้น
หลายแห่งที่มีผู้คนจากถิ่นต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออกและภาคกลางย้าย
เข้าไปตั้งถิ่นฐานทำสวน ทำไร่ และทำการค้าขายหนึ่งในชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ก็คือ ชุมชนบ้านสวนส้มที่อยู่
ห่างจากบ้านสำโรงขึ้นไปทางเหนือประมาณ ๒๐ กิโลเมตร และอยู่ห่างจากชายแดนเขมรเพียง ๓ - ๔
กิโลเมตรเท่านั้น บ้านสวนส้มมีพัฒนาการมาจากหมู่บ้านเล็กๆ รวม ๔๐ ปี ที่ผ่านมามีผู้คนเข้ามาทำ
ไร่ ทำสวนอยู่ไม่กี่ครอบครัว ต่อมาประมาณ พ.ศ. ๒๕๑๓ บริษัทที่ได้รับสัมปทานป่าไม้ได้ตัดถนนเข้ามา
ทำให้การติดต่อกับหมู่บ้านอื่นๆ และกับภายนอกดีขึ้น จึงทำให้มีผู้คนจากที่อื่นๆ เช่น จากอุบลราชธานี
นครสวรรค์ กำแพงเพชร แพร่ ย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำเกษตรพืชไร่ และทำสวนผลไม้ แต่โดยเหตุที่เป็น
ชุมชนอยู่ใกล้ชายแดนจึงต้องอยู่ภายใต้การดูแลของทหารเรื่อยมา และทหารมีส่วนในการจัดสรรที่ดินที่
อยู่อาศัยให้กับคนในชุมชน พอสงครามในประเทศกัมพูชาสงบลง บ้านสวนส้มก็เติบโตแบบก้าวกระโดด
เพราะกลายเป็นแหล่งที่คนจากหลายแห่งมาทำอุตสาหกรรมเฟอร์นิเจอร์ มีผู้ซื้อไม้จากดินแดนเขมรผ่าน
ด่านเข้ามาทำเฟอร์นิเจอร์จากไม้ ทำให้มีผู้คนเข้าออกมาซื้อขาย อีกทั้งผลผลิตจากสวนส้มก็ถูกนำไปขาย
ในที่อื่นๆ ตลอดเวลา

ในช่วงเวลา ๒๐ ปี ที่ผ่านมามีชุมชนสวนส้มขยายตัวกว่าบรรดาชุมชนหมู่บ้านอื่นๆ ในละแวกนั้น
มีย่านตลาด ร้านค้า โรงงานและย่านที่อยู่อาศัยของคนหลายอาชีพทำให้มีโครงสร้างในลักษณะที่เป็น
ชุมชนเมืองขนาดเล็กขึ้น ปัจจุบันผู้คนในบ้านสวนส้มที่ทั้งที่มาจากอุบล สุรินทร์ แพร่ น่าน ส่วนใหญ่จะ
ประกอบอาชีพรับจ้างในโรงงานผลิตเฟอร์นิเจอร์ เช่น ขัดไม้ ทาสี ลงน้ำมัน เกิดระบบลูกจ้างและนายทุน
รวมทั้งปัญหาหนี้สินในการลงทุนของนายทุนกับปัญหาหนี้สินของลูกจ้างตามมา

ผลการวิจัยในโครงการนี้แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม - วัฒนธรรม
ของผู้คนในท้องถิ่นชายแดนด้านตะวันออกที่ติดต่อกับประเทศกัมพูชาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๐ อันเป็นเวลาที่
มีการสร้างถนนผ่านพื้นที่สูง หรือพื้นที่หลังเขาของจังหวัดจันทบุรีเชื่อมติดต่อกับจังหวัดสระแก้ว ชุมชน
บ้านสำโรงคือตัวแทนของชุมชนเก่าแก่กว่า ๑๐๐ ปี ที่มีคนเขมร คนอีสาน และคนจีนเข้ามาตั้งหลักแหล่ง
ในพื้นที่ซึ่งสภาพแวดล้อมเป็นป่าเขา และมีความอยู่อย่างเรียบง่าย ทำมาหากินกับของป่าและการทำไร่ ทำสวนเพียง
เล็กน้อย วัฒนธรรมท้องถิ่นของบ้านสำโรงเป็นวัฒนธรรมของคนเขมรชายขอบ ที่ปัจจุบันความเชื่อ
ประเพณีพิธีกรรมในสังคมใหญ่คงหมดไปแล้ว การศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากนักวิจัยท้องถิ่นทำให้แล

เห็นการสืบเนื่องของประเพณีพิธีกรรมหลายอย่างที่ประเพณีหลวงในสังคมไทยแต่สมัยอยุธยาเคยมี เช่น พิธีจองเปรียง รวมทั้งระบบค่านิยมและความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คนในชุมชนที่สร้างความเป็นปึกแผ่นได้ดีกว่าสังคมของชุมชนที่เกิดทีหลัง เช่น บ้านสวนส้มที่มีความหลากหลายและความเคลื่อนไหวของผู้คนในชุมชนมากกว่า ชุมชนบ้านลำโรงยังคงความเป็นชุมชนแบบประเพณี (tradition oriented community) อย่างต่อเนื่องท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองที่มาจากภายนอก ในขณะที่ชุมชนบ้านสวนส้มเติบโตอย่างก้าวกระโดดจากชุมชนเกษตรกรรมเล็กๆ มาเป็นชุมชนอุตสาหกรรมในระดับเมืองเล็กๆ ปัจจุบันชุมชนสวนส้มมีคนสองกลุ่มอยู่ในสังคมเดียวกัน คือกลุ่มชาวบ้านที่ทำไร่และทำสวน กับกลุ่มคนที่ทำอุตสาหกรรมเฟอร์นิเจอร์ที่มีทั้งคนที่เป็นนายทุน พ่อค้า และลูกจ้างคนงานพวกที่เป็นชาวไร่ชาวนาสวนส้มมีปัญหาน้อย และเคลื่อนย้ายน้อย อีกทั้งมีปัญหาทางสังคมน้อยกว่า ส่วนพวกที่ทำอุตสาหกรรมมีการเคลื่อนย้ายเข้าออกตลอดเวลา ไม่ใคร่มีความเป็นปึกแผ่นทางสังคม คนพวกนี้มีความอ่อนไหวในทางเศรษฐกิจมาก เพราะการทำอุตสาหกรรมขึ้นอยู่กับภavnนำเข้าของพวกเขาไม่ต่างๆ จากทางประเทศเขมร ในบางครั้งทางไทยปิดด่านหรือทางเขมรไม่ขายไม้ให้ก็มีปัญหานอกจากนั้นยังเกี่ยวข้องกับการลักลอบไม้เถื่อนและของเถื่อนเข้ามาอีก ซึ่งในขณะนี้หลายคนก็มองไปข้างหน้าอย่างหวาดวิตก เพราะโรงงานและร้านขายเฟอร์นิเจอร์หลายแห่งต้องปิดตัวลงอันเนื่องจากการขาดแคลนไม้ และเกิดการลิดในแหล่งอื่นเช่นที่เขตจังหวัดสระแก้วที่มีอาณาเขตติดต่อกับชายแดนเขมรเช่นกัน ปัญหาทางสังคมอีกอย่างหนึ่งในบ้านสวนส้ม ก็คือเรื่องของเด็กและวัยรุ่นอันเนื่องจากเข้าเรียนไม่สม่ำเสมอของบรรดานักเรียนและพฤติกรรมที่เกี่ยวกับเสพติด เทียวเตรมั่วสุมของเด็กวัยรุ่น เป็นต้น

สรุปแล้วการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม - วัฒนธรรมท้องถิ่นโดยนักวิจัยจากภายในของทั้งสองชุมชนคือบ้านลำโรงและบ้านสวนส้มในเขตอำเภอสอยดาว ที่เป็นบริเวณ “หลังเขา” ของจังหวัดจันทบุรีนั้น ได้ข้อมูลพื้นฐานที่เป็นรูปธรรม ทำให้เกิดความเข้าใจถึงพัฒนาการทางสังคมของผู้คนในบริเวณที่เป็นป่าเขาห่างไกลความเจริญของสังคมเมืองมาก่อน พ.ศ. ๒๕๑๐ อันเป็นเวลาที่มีการสร้างถนนจากจังหวัดจันทบุรีผ่านช่องเขาเกลือ และพื้นที่หลังเขาไปยังจังหวัดสระแก้ว หลังการสร้างถนนทำให้มีการบุกเบิกที่ดินเปลี่ยนป่าให้เป็นพื้นที่การเกษตร ทำสวนทำไร่และเกิดชุมชนหมู่บ้านและตำบลมากมาย มีผู้คนจากท้องถิ่นต่างๆ ทั้งจากภาคกลาง ภาคอีสาน และภาคเหนือเข้ามาตั้งถิ่นฐาน โดยเหตุที่พื้นที่บริเวณนี้อยู่ติดกับชายแดนเขมร ได้ทำให้ทางรัฐบาลถือเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ จึงมีการสร้างถนนขยายถนนไปใกล้เขตชายแดน ผลที่ตามมาของการขยายถนนได้ทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนที่ทำสวนและทำไร่ตามไป ต่อมาเมื่อสงครามในเขมรสิ้นสุดลง พื้นที่บริเวณนี้ก็กลายเป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจชายแดน มีการขยายถนน เกิดย่านตลาดชายแดนขึ้นหลายจุด มีผู้คนและนักท่องเที่ยว นักการพนันเข้าไปซื้อของและเล่นการพนันกันในเขตแดนเขมร ทำให้การเติบโตของชุมชนมีลักษณะเป็นการก้าวกระโดด บ้านสวนส้มคือตัวอย่างของชุมชนดังกล่าวนี้ เป็นชุมชนที่เปลี่ยนจากการเกษตรมาเป็นอุตสาหกรรมทำเครื่องไม้เฟอร์นิเจอร์ มีย่านที่อยู่อาศัย ย่านค้าขายโรงงานและ

ตลาดในลักษณะที่เป็นเมืองขนาดเล็ก ปัจจุบันการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจชายแดนยังเติบโตไปเรื่อยๆ พร้อมกันนั้นก็ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีลักษณะรวดเร็วจนเกิดความขัดแย้งและปัญหาทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมตามมาอีกมากมาย

โครงการในภาคใต้

โครงการนี้อยู่ในพื้นที่ชายอ่าวปัตตานีทางด้านตะวันตกที่อยู่เขตอำเภอยะหริ่ง โดยเลือกทำการศึกษาในสองชุมชน (community based study) คือบ้านดาโต๊ะและบ้านภูมิ บ้านดาโต๊ะเป็นชุมชนขนาดใหญ่มีประชากรกว่า ๑,๐๐๐ คนขึ้นไป ในขณะที่บ้านภูมิเป็นชุมชนขนาดเล็ก บ้านดาโต๊ะตั้งอยู่ชายทะเล ชาวบ้านมีอาชีพหลักคือทำประมง จับปลา เลี้ยงปลา ต่อเรือประมง ทำอุตสาหกรรมครัวเรือน เช่น ช่างเย็บปลา เป็นต้น ส่วนบ้านภูมิเป็นชุมชนอยู่ห่างทะเลเข้ามาภายในเป็นพื้นที่ป่าใกล้กับลำน้ำที่คมนาบุกเบิกเป็นที่อยู่อาศัย ทำสวน ทำไร่ ทำนาและรับจ้าง บ้านภูมิมีประชากรเพียง ๖๐๐ กว่าคน มีทั้งคนมุสลิมและคนไทยพุทธอยู่รวมกัน โดยที่คนมุสลิมเป็นคนกลุ่มใหญ่ที่มีสถาบันทางศาสนาและการศึกษา ๒ แห่ง อยู่ในชุมชน คือ ปอเนาะและมัสยิด ส่วนไทยพุทธมีจำนวนน้อยไม่มีวัดและโรงเรียน เวลาทำกิจกรรมทางศาสนาต้องไปอาศัยประกอบพิธีกรรมที่วัดในเขตชุมชนอื่น

การเลือกทำการศึกษาทั้งสองชุมชนที่กล่าวมานี้ มีความเหมาะสมในเรื่องการทำความเข้าใจกับความเป็นสังคมท้องถิ่นชายทะเล เพราะเป็นพื้นที่ซึ่งมีทั้งผู้คนที่อยู่ชายทะเลกับผู้ที่อยู่ภายในที่เป็นเขตสวนและป่าแต่ที่สำคัญยังเป็นสิ่งที่แสดงอัตลักษณ์ของสังคมปัตตานีที่มีมาแต่โบราณ นั่นคือชุมชนในสังคมนี้มีทั้งชุมชนที่มีปอเนาะและไม่มีปอเนาะ ชุมชนมุสลิมโดยทั่วไปจะมีมัสยิดเป็นศูนย์กลางทางสังคมทั้งในด้านกิจกรรมทางศาสนาและการศึกษา แต่ที่ปัตตานีจะมีชุมชนที่มีปอเนาะเพิ่มเติมขึ้นมา ชุมชนบ้านดาโต๊ะเป็นชุมชนเก่าแก่ที่ไม่มีปอเนาะ แต่มีมัสยิดที่เก่าแก่รุ่นราวคราวเดียวกันกับมัสยิดกรือเซะ อีกทั้งมีกูโบร์หรือสุสานฝังศพที่เป็นแหล่งประวัติศาสตร์รวมอยู่ด้วย บ้านดาโต๊ะเกิดขึ้นในเขตเมืองยะหริ่งโดยมีผู้คนจากบ้านมาอยู่ ที่อยู่ใกล้กับมัสยิดกรือเซะ เคลื่อนย้ายตามชายฝั่งทะเลเข้ามาตั้งถิ่นฐานจนกลายเป็นชุมชนใหญ่โต มีประชากรกว่า ๑,๐๐๐ คนขึ้นไป และมีครัวเรือนกว่า ๒๐๐ ครัวเรือน ความสำคัญของบ้านดาโต๊ะที่บรรดาหมู่บ้านอื่นๆ ไม่มีก็คือ การเป็นแหล่งฝังศพ ประวัติศาสตร์ เพราะศพที่ฝัง ณ สุสานในบ้านนี้หาใช่แต่เพียงผู้คนที่อยู่ในบ้านดาโต๊ะไม่ หากมาจากที่อื่นแทบทุกสารทิศ เพราะต้องการมาฝังอยู่ใกล้กับดาโต๊ะท่านหนึ่งที่เป็นผู้นำวัฒนธรรม จึงทำให้มีหลุมศพของคนหลายรุ่นหลายสมัย ซึ่งถ้าหากจะนับอายุของหมู่บ้านแห่งนี้ก็อาจสอบสวนได้จากการเรียงลำดับอายุของจารึกบนหินฝังศพของบุคคลสำคัญๆ ที่มาฝังไว้ ณ ที่นี้ได้

ส่วนชุมชนของบ้านภูมิ แม้จะไม่เก่าแก่เท่ากับบ้านดาโต๊ะ และมีขนาดเล็กกว่า คือมีประชากรราว ๕๐๐ คน และมีครัวเรือนราว ๑๐๐ กว่าครัวเรือนก็ตาม แต่นับเป็นชุมชนที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ได้ เพราะเป็นชุมชนที่เกิดมาจากการมีปอเนาะที่ตั้งโดยโต๊ะครูที่เป็นปราชญ์และทรง

คุณธรรมเป็นที่ยกย่องกันในโลกมุสลิม อีกทั้งยังดำรงความเป็นปอเนาะตัวอย่างที่ต่อเนื่องมาจนปัจจุบัน ทั้งบ้านภูมิและบ้านดาโต๊ะต่างก็เป็นบ้านของคนมุสลิมที่รักสงบ มีชีวิตแบบเรียบง่ายตามธรรมชาติ แม้ว่าปัจจุบันมีถนนหนทางจากเมืองปัตตานีและย่านชุมชนอื่นๆ ผ่านเข้าไปถึงอย่างสะดวกสบายก็หาได้ ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องอาคารบ้านเรือนและที่อยู่อาศัยเป็นแบบใหม่ๆ ไม่ ส่วนใหญ่ยังคงเป็นบ้านไม้แบบเดิมๆ อยู่ ที่บ้านภูมิมีเรือนหลายแห่ง แต่ละเรือนมีระยะห่างและแวดล้อมไปด้วยต้นไม้ดูร่มรื่น ส่วนบ้านดาโต๊ะโดยที่เป็นบ้านเก่า มีการอยู่แออัดและมีตรอก ซอกติดต่อกัน แต่ความแออัดของบ้านดาโต๊ะกลับเป็นผลดีต่อความสัมพันธ์ทางสังคม เพราะชาวบ้านแลเห็นกัน พูดคุยกันได้สะดวก รวมทั้งเด็กเล็กออกมาเล่นกัน มีร้านขายของทอด และของกินที่คนแก่ๆ ที่เป็นผู้หญิง หรือพวกแม่บ้านมาทำขาย แต่ทั้งสองหมู่บ้านนี้ไม่ทิ้งธรรมชาติ เพราะต่างรักษาพื้นที่ซึ่งมีต้นไม้ไว้ให้เกิดความร่มรื่น บ้านภูมิติดกับชายป่าในขณะที่บ้านดาโต๊ะหันหน้าลงทะเลอันเป็นแหล่งทำมาหากิน คนบ้านดาโต๊ะหากินจับปลาด้วยเครื่องมือต่างๆ เป็นกลุ่มเล็กๆ ด้วยเรือกอลและ ที่มีการตกแต่งอย่างสวยงาม ส่วนคนบ้านภูมิหา กินด้วยการทำสวน ทำนา ทำไร่และการรับจ้าง คนมุสลิมทั้งสองหมู่บ้านนี้มีความเคร่งทางศาสนา ทำละหมาดร่วมกันวัน ๕ ครั้ง การศึกษาของคนมุสลิมไม่แยกออกจากกิจกรรมทางศาสนาและกระบวนการทางสังคม ที่บ้านดาโต๊ะมีโรงเรียนตาริกาสอนเด็กเล็กอยู่ในเขตมัสยิด ส่วนบ้านภูมิมีปอเนาะเป็นโรงเรียนสอนศาสนาให้แก่เด็กโต ซึ่งนอกจากสอนศาสนาแล้วยังมีการสอนความรู้ทางโลก เพื่อให้ดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างเหมาะสม แต่ปอเนาะก็หาได้เป็นโรงเรียนที่สอนเด็กโตเพียงอย่างเดียวไม่ หากเป็นสถานที่ซึ่งคนทุกรุ่นทุกวัย เช่น ผู้ที่เรียนจบมหาวิทยาลัยแล้วสามารถเข้ามาเรียน รวมทั้งมาอยู่อาศัย เป็นคนในชุมชนได้จนตลอดชีวิต

ระหว่างชุมชนมุสลิมทั้งสอง ผู้คนในบ้านภูมิดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจอยู่ได้ในลักษณะที่มีดุลยภาพมากกว่าคนที่บ้านดาโต๊ะ เพราะเป็นชุมชนที่พึ่งพิงธรรมชาติในด้านการทำไร่ทำนาและทำสวนในลักษณะที่พอมีพอกิน สภาพแวดล้อมธรรมชาติยังไม่เปลี่ยนแปลงเท่าใด ถ้าหากหากินทางการเพาะปลูกไม่ได้ก็ออกไปทำงานรับจ้าง ความเป็นอยู่ภายในสังคมทั้งคนมุสลิมที่เป็นชนกลุ่มใหญ่กับคนไทยพุทธที่เป็นคนกลุ่มน้อยก็ไม่มีอะไรที่เป็นความขัดแย้งเหมือนในที่อื่นๆ ซึ่งก็ดูเหมือนยังสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่มีมาแต่เดิมของคนทั้งสองศาสนาในเขตแคว้นปัตตานี ทำนองตรงข้าม ชุมชนบ้านดาโต๊ะกลับอยู่ในสถานะที่ขาดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ อันเนื่องมาจากเป็นชุมชนชาวประมงที่คนส่วนใหญ่มีอาชีพในการจับปลาในทะเลในอ่าวปัตตานี ซึ่งปัจจุบันสภาพแวดล้อมเกิดการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการก่อสร้างสิ่งใหม่ๆ ทางอุตสาหกรรมลงไปในพื้นที่ทะเล ทำให้อ่าวตื้นและสันทรายตรงปลายแหลมโกลั้งจะงอกออกมาปิดอ่าวทำให้บรรดาสัตว์น้ำนานาชนิดสูญพันธุ์และลดจำนวนลง ยิ่งกว่านั้นยังถูกแย่งชิงจากผู้ประกอบการประมงจากถิ่นอื่นที่เป็นนายทุน นำเรืออวนลากและอวนลากพร้อมด้วยวิธีการจับปลาด้วยเครื่องมือที่ก้าวหน้ามาจับปลาในอ่าว ทำให้คนมุสลิมที่จับปลาด้วยเรือกอลและ อันเป็นเรือขนาดเล็กที่ใช้เครื่องมือแบบง่ายๆ ไม่มีทางสู้ได้ ทำให้ต้องทำงานหนักใช้เวลาหาปลาเพิ่ม

อีกทั้งต้องเพิ่มจำนวนการจับปลามากกว่าแต่เดิม จึงตอบสนองความต้องการของครอบครัวได้ ผลกระทบทางเศรษฐกิจดังกล่าวได้ทำให้ครอบครัวคนมุสลิมที่บ้านดาโต๊ะเปลี่ยนแปลงไป คือผู้ขายหาปลาได้น้อยลงต้องออกไปทำงานรับจ้างในที่อื่น รวมทั้งผู้หญิงก็ออกไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม ชายของในตลาดหาได้อยู่ในหมู่บ้านเป็นแม่บ้านแบบแต่เดิมไม่ หลายครอบครัวหันมาทำอุตสาหกรรมในครัวเรือน คือทำข้าวเกรียบปลา คือนำปลาที่หาได้มาทำข้าวเกรียบ มีทั้งรวมกลุ่มกันเป็นสหกรณ์ และแยกทำโดยเอกเทศ หลายครอบครัวนำเศษปลาที่เหลือจากการทำข้าวเกรียบไปเลี้ยงปลาตุกในบ่อปลา รอบๆ ชุมชน ทำให้มีการขุดบ่อเลี้ยงปลาตุกกันมากมาย การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภายในชุมชนดังกล่าวมีผลกระทบกับสิ่งแวดล้อม คือทำให้รอบๆ ชุมชนทั้งในบริเวณบ่อเลี้ยงปลาและพื้นที่สาธารณะโดยรอบกลายเป็นที่ทิ้งขยะที่ยังจัดการอะไรไม่ได้ แม้กระทั่ง อบต.ก็ไม่สนใจที่จะทำอะไรลงไป

ปัจจุบันการขยายตัวทางอุตสาหกรรมและการประมงชายฝั่งทะเลในเขตอ่าวปัตตานี ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและทำลายสภาพแวดล้อมธรรมชาติ ได้ทำให้คนในบ้านดาโต๊ะมีการเคลื่อนไหวร่วมกันกับชุมชนอื่นๆ ทั้งใกล้และไกลในการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ธรรมชาติและสภาพแวดล้อมรอบอ่าวปัตตานี ด้านใต้ อันเป็นบริเวณที่มีแหลมยื่นออกไปในทะเล อีกทั้งเป็นบริเวณต่อเนื่องไปในเขตอำเภอยะหริ่ง พื้นที่บริเวณนี้ยังมีป่าชายเลนและธรรมชาติตามลำน้ำหลายสายที่ยังเขียวชอุ่มและอุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งสัตว์น้ำและพืชพันธุ์ที่อยู่มาก ผู้ที่เป็นแกนนำในการเคลื่อนไหวในทางอนุรักษ์ก็คือ นักวิจัยท้องถิ่นของบ้านดาโต๊ะในโครงการวิจัยของ สกว. การเรียนรู้ร่วมกันในขั้นตอนของการวิจัย ได้ทำให้เกิดความรู้และความคิดในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมร่วมกันของคนในหลายๆ ชุมชนที่อยู่ในท้องถิ่นเดียวกันและใกล้เคียง ด้วยความเข้าใจในสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมอย่างลุ่มลึกของนักวิจัยท้องถิ่นนี้เอง ทำให้สามารถเปลี่ยนแผนภูมิและแผนผังนิเวศวัฒนธรรมของอ่าวปัตตานีได้อย่างละเอียดอ่อน ทำให้แลเห็นได้ว่าพื้นที่ใดที่ยังดำรงความเป็นธรรมชาติที่สวยงามและอุดมสมบูรณ์อยู่ และพื้นที่ใดที่กำลังเสื่อมโทรมหมดสภาพธรรมชาติกลายเป็นแหล่งประกอบการทางอุตสาหกรรม อันเนื่องมาจากการรุกรานทางนิเวศการเมืองที่มาจากรัฐและสังคมภายนอก นักวิจัยท้องถิ่นได้แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีในชีวิตของทางประมงท้องถิ่นได้อย่างดีมาก นั่นก็คือแสดงให้เห็นถึงการทำประมงหาปลาด้วยเรือกลและและเครื่องมือจับสัตว์น้ำว่ามีกี่ประเภท และแต่ละประเภทนั้นใช้กับสัตว์น้ำที่ไหนและเวลาไหน ซึ่งบัดนี้การประมงแผนเดิมดังกล่าวนี้กำลังได้รับผลกระทบอย่างหนักจากคนต่างถิ่นที่เป็นนายทุน และชาวประมงจากภายนอกที่ทำเรืออวนรุนและอวนลาก และเครื่องมือจับปลาที่ทันสมัย เข้ามาดำเนินการอยู่ทั้งในบริเวณอ่าวปัตตานีและรอบๆ อ่าว ซึ่งทั้งหมดนี้สะท้อนให้เห็นถึงการแบ่งทรัพยากรและการเข้ามาจัดการทรัพยากรของผู้คนที่มีอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจจากภายนอกเกือบแทบทั้งสิ้น ทั้งการขยายตัวของอุตสาหกรรมและการประมงด้วยเครื่องมือที่ทันสมัย โดยเฉพาะถ้าเป็นคนมุสลิมที่ยึดมั่นในศาสนานั้น การปรับตัวเข้ากับเศรษฐกิจแบบทุนนิยมดูเป็นเรื่องยากอย่างยิ่ง

ส่วนบ้านภูมินั้นปัญหาในเรื่องการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอยู่ที่ปอเนาะอันเป็นสถาบันการศึกษาทางศาสนาที่เป็นอัตลักษณ์ของชาวปัตตานี การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจจากภายนอก ทำให้การเรียนการสอนของสถาบันปอเนาะไม่อาจดำรงอยู่แบบเดิม ที่เน้นการสอนศาสนาเป็นเรื่องใหญ่ และการสอนวิชาความรู้ทางโลกเป็นเรื่องรองลงมา คนรุ่นใหม่ต้องการความรู้ทางโลกและเทคโนโลยีเพิ่ม เพื่อการทำมาหากินและการมีความสุขทางวัตถุ จึงเป็นสิ่งที่ทำให้ปอเนาะรุ่นใหม่รุ่นเก่าหลายแห่งกลายเป็นโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามไป โรงเรียนเหล่านี้ลดความสำคัญในการสอนศาสนาลง และเพิ่มการเรียนการสอนทางโลกมากขึ้น หลายโรงเรียนอยู่ในการดูแลและสนับสนุนจากทางรัฐบาล แต่หลายๆ โรงเรียนที่มีครูสอนและนักเรียนมีส่วนก่อความรุนแรงและไม่สงบขึ้น จนเป็นข่าวเป็นประจำว่าโรงเรียนสอนศาสนาดังกล่าวนี้นี้ คือแหล่งที่เพาะเชื้อของความรุนแรง แต่ที่สำคัญที่สุดก็คือเกิดการเข้าใจผิดว่าปอเนาะกับโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามเป็นอันเดียวกัน โดยเฉพาะการกล่าวหาว่าโต๊ะครูของปอเนาะเป็นผู้ผลักดันการก่อความรุนแรง ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นดังกล่าวนี้ได้ทำให้โต๊ะครูของปอเนาะบ้านภูมิ ซึ่งเป็นนักวิจัยท่านหนึ่งในโครงการนี้ สร้างเครือข่ายในบรรดาปอเนาะหลายๆ แห่งที่ยึดมั่นในอุดมคติทางจริยธรรมและสันติสุข ร่วมมือกันในการทบทวนการเรียนการสอนในวิชาทางโลก โดยเฉพาะความรู้ในเรื่องเทคโนโลยีให้กับคนรุ่นใหม่ที่มาศึกษา เพื่อจะได้นำความรู้ไปประกอบการทำมาหากินได้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางนิเวศวัฒนธรรมของท้องถิ่น ความคิดในเรื่องเพิ่มการศึกษาทางเทคโนโลยีเพื่อทำมาหากินนี้เข้ากันได้กับค่านิยมของคนในสังคมปัตตานี ที่ให้เกียรติภูมิของคนที่มีความรู้ทางเทคนิคกว่าบรรดาผู้เรียนจบวิชาสาขาต่างๆ ตามมหาวิทยาลัย

บทสรุปและความเห็นของที่ปรึกษาโครงการวิจัยฯ

บทสรุปความคิดเห็นของที่ปรึกษาฯ

ต่อผลงานของโครงการอบรมและวิจัยเชิงปฏิบัติการ

ทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และชาติพันธุ์

ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์

ขอเพียงแต่บทสรุปทั่วไปของ รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม เท่านั้น การที่โครงการนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะให้ -คนใน- คือ ผู้ที่มีถิ่นฐานอยู่ในท้องถิ่นที่เป็นเป้าหมายของการทำวิจัยทำการวิจัยสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยอาศัยนักวิชาการจากภายนอกให้เป็นแต่เพียงที่ปรึกษาและพี่เลี้ยง ทำงานเพียงช่วยให้ความรู้ด้านวิชาการเท่านั้นได้ประสบความสำเร็จที่น่าพึงพอใจ

จากการเริ่มต้นที่ค่อนข้างจะขลุกขลักเพราะ -คนใน- ยังไม่รู้วิธีการต้องค่อยๆ คลำทางหาข้อมูล การอ่านหนังสือประวัติศาสตร์บันทึกความทรงจำ การสังเกตสถานที่ที่คุ้นเคย ทบทวนอีกครั้งแล้วมาเรียบเรียง เพื่อให้ผู้อ่านผู้อื่นได้เข้าใจ ในขั้นแรกที่เสนอให้อาจารย์ในโครงการและที่ปรึกษาได้พิจารณาสิ่งต่างๆ เหล่านั้นรวมทั้งความทรงจำก็แบ่งแยกเป็นส่วนเป็นตอนแตกต่างกันไป โดยขาดความเชื่อมโยง ทำให้ภาพเหตุการณ์ต่างๆ และวัฒนธรรมขาดความเป็นอันหนึ่งอันเดียว

และแรกทีเดียวเมื่ออาจารย์และที่ปรึกษาอธิบายถึงเหตุการณ์กระแสวัฒนธรรมต่างๆ ที่เข้ามาในท้องถิ่นที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลา คือการเอาเวลาเป็นหลักและเชื่อมโยงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นและเห็นความสำคัญของสายน้ำและภูผาที่ตั้งดูและถักทอผู้คนไว้เป็นที่รวมและผสมกลมกลืนของวัฒนธรรมแล้ว การรายงานในครั้งต่อมาก็ดีขึ้นเป็นลำดับ

สิ่งที่ปรากฏชัดก็คือ ความจริงที่ว่าคนที่อาศัยในท้องถิ่นสามารถที่จะทำการวิจัยสังคมและวัฒนธรรมของตนเองให้เข้าใจได้ลึกซึ้งกว่าที่นักวิชาการคนจากภายนอกไปศึกษาแล้วนำมาเสนอให้คนภายนอกเข้าใจ อาจารย์ นักวิชาการที่เป็นที่ปรึกษายังแปลกใจและได้รับความรู้ใหม่ๆ ในท้องถิ่นซึ่งนำเสนอโดย -คนใน-

โครงการนี้ได้ช่วยให้คนในซึ่งมีทั้งพระ ครูบาอาจารย์ ผู้เฒ่าผู้แก่ และชาวบ้าน ได้ทบทวนสิ่งที่อยู่ในความทรงจำของพวกเขา ประเพณีการประพฤติปฏิบัติที่อาจถูกมองข้ามไปในฐานะที่เป็นผู้ปฏิบัติอยู่เสมอเป็นประจำทำให้ได้มองเห็นทรัพยากร พฤติกรรม ประเพณี ความรู้พื้นบ้านอันเป็นสิ่งที่ควรหวงแหนและรักษาไว้ ท่ามกลางกระแสของการไหลมกระหน้าของสิ่งแปลกใหม่และการเปลี่ยนแปลง

นอกจากนั้น โครงการนี้ยังช่วยทำให้มองเห็นการที่รัฐหรือนายทุนจากสังคมใหญ่หรือจากต่างประเทศก้าวเข้ามายึดครองทรัพยากรและเบียดขับคนในท้องถิ่น ทำให้เขาต้องเกิดการสูญเสียซึ่ง

อาจเป็นทรัพยากรหรือประเพณีที่สำคัญ อันจะทำให้สังคมของเขาเสียศูนย์หรือเกิดความขัดแย้งต่อต้านขึ้นได้

ในหลายๆ กรณี รัฐหรือส่วนกลางทำไปโดยไม่รู้ ปรากฏจากความเข้าใจที่ลึกซึ้งพอ โครงการอย่างเช่นโครงการนี้จะช่วยให้ผู้นำในท้องถิ่น -คนใน- ที่ได้วิจัยท้องถิ่น วัฒนธรรมและสังคม สามารถที่จะต่อรองทำความเข้าใจกับรัฐและบุคคลภายนอกได้ โดยอาศัยเหตุผลและหลักฐานการอ้างอิงแบบที่คนเหล่านั้นอาจเข้าใจได้

การที่ -คนใน- ได้เข้าใจประวัติศาสตร์ความเป็นมาของท้องถิ่นตนจะสร้างให้เกิดความภูมิใจในท้องถิ่นและวัฒนธรรมของตน ซึ่งนักวิจัย -คนใน- เหล่านี้อาจเผยแพร่ให้เยาวชนและคนภายนอก ซึ่งอาจเป็นรูปของพิพิธภัณฑ์พร้อมคำอธิบายหรือคำสอนการแสดงในสถานศึกษาก็เป็นได้ ดังนั้นการที่นักวิจัย -คนใน- มีพระ ครู และชาวบ้านที่เป็นผู้ใหญ่เป็นที่นับถือของคนอื่นๆ ก็เป็นการสมควรแล้ว ต่อไปนี้จะขอลำถึงบางกรณีเป็นตัวอย่างต่อไป

ตัวอย่างที่เห็นได้จากท้องถิ่นลุ่มน้ำลาวตอนบนซึ่งเป็นดินแดนในหุบเขา เป็นบ้าน เป็นเมือง เป็นเวียงมาแต่โบราณ และรวมกันอยู่หลายชาติพันธุ์ผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม ได้มีการจัดการน้ำในรูปแบบเหมืองฝาย อันเกิดจากความร่วมมือของชาวบ้าน เพื่อการเพาะปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหารและการทำมาหากินของคนในท้องถิ่นทำให้ท้องถิ่นมีความอุดมสมบูรณ์และสังคมที่ร่วมมือช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เพื่อธำรงไว้ซึ่งการจัดการน้ำเป็นทุนทางวัฒนธรรมของชุมชน

อาจจะเป็นด้วยความหวังดีรัฐได้จัดสร้างการชลประทาน ซึ่งประกอบด้วยเขื่อนคอนกรีต คลองส่งน้ำตลอดจนถนนหนทาง แต่ผลที่ปรากฏกลับกลายเป็นการเปิดโอกาสให้คนต่างถิ่นจากภายนอกที่มีทุนรอนเป็นจำนวนมากมาทำสวนส้มขนาดใหญ่ซึ่งเบียดขับแย่งที่ดินจากคนในท้องถิ่นและขบถายสสารพิษที่ใช้ในการเพาะปลูกลงสู่แหล่งน้ำกินน้ำใช้ของชาวบ้านแล้วชลประทานขนาดใหญ่ที่รัฐสร้างก็กลายเป็นสิ่งสนับสนุนนายทุนสวนส้มเหล่านั้น

ความรู้ของ -คนใน- ที่ได้จากโครงการนี้จะทำให้ชาวบ้านได้เข้าใจว่าปัญหาต่างๆ เกิดขึ้นอย่างไร ซึ่งจะเป็นแนวช่วยให้ชาวบ้านได้คิดหาแนวทางแก้ไขต่อไป

หนึ่งท้องถิ่นนี้เป็นถิ่นโบราณที่มีเวียง มีวัดอันสวยงาม มีอุตสาหกรรมพื้นบ้านอย่างที่ทำเวียงกาหลง ซึ่งการศึกษาโดย -คนใน- จะสร้างให้เขาเข้าใจเกิดความภูมิใจในวัฒนธรรมของเขาได้มีการสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นขึ้นในวัด

สำหรับท้องถิ่นเชียงของ-เวียงแก่นที่อยู่ติดชายแดนแม่น้ำโขง มีเมืองเชียงของเป็นศูนย์กลางเก่าแก่ทางเศรษฐกิจ การเมือง ในพื้นที่แถบนี้มีประเพณีการจับสัตว์น้ำและเช่นสรวงผีร่วมกัน ปัจจุบันนี้มีการรุกรานของอุตสาหกรรมสวนส้มขนาดใหญ่โดยนายทุนภายในประเทศและทุนต่างประเทศ โดยเฉพาะจากประเทศซึ่งได้ระเบิดแก่งเพื่อเดินส่งสินค้า ทุน และอิทธิพลเข้ามา การศึกษาในโครงการนี้ทำให้คนในท้องถิ่นทราบประเพณีโบราณและสภาพความเป็นอยู่แต่เก่าก่อน ซึ่งอาจเป็นเชื้อที่ทำให้เกิด

การพัฒนาแบบวัฒนธรรมชุมชนขึ้นได้ และได้เหตุผลที่จะต่อรองต่อต้านอิทธิพลของจีนที่แผ่ขยายเข้ามาได้

ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พื้นที่โครงการอยู่ที่อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ประเพณีสำคัญของด่านซ้ายคือ บุญพระเวส และการดูแลรักษาพระธาตุศรีสองรัก การเข้ามายุ่งเกี่ยวกับการเรื่องผีตาโขน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของประเพณีงานบุญพระเวสทำให้ความเข้าใจในประเพณีบิดเบือนไป การท่องเที่ยวได้ทำให้ผีตาโขนกลายเป็นงานเสมือนงานเฉลิมฉลองในอเมริกาได้ ความสำคัญมาอยู่ที่หน้ากากและรูปร่างแปลกประหลาดต่างๆ เพื่อหาเงินรายได้ จนคนปัจจุบันลืมไปแล้วว่าทำไมจึงมีผีตาโขนและมีความสัมพันธ์กับงานบุญพระเวสอย่างไร การค้นคว้าวิจัยโดย “คนใน” เท่านั้นที่จะสามารถให้ความกระจ่างและทำให้ผู้คนแม้ในท้องถิ่นเองเข้าใจถึงความหมายที่แท้จริง

สำหรับสิทธิในการดูแลและจัดการผลประโยชน์ของพระธาตุศรีสองรัก ความจริงพระธาตุศรีสองรักไม่ใช่วัดในพุทธศาสนาแบบเดียวกับวัดอื่นๆ แต่มีความเข้าใจผิดในส่วนกลางจึงทำให้มีความต้องการจะเข้าไปจัดการดูแลโดยมหาเถรสมาคมเช่นวัดอื่นๆ ซึ่งทำให้เกิดการประท้วงขึ้น การวิจัยในโครงการนี้โดยคนในแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างพระธาตุศรีสองรัก ซึ่งมีเชือกพระธาตุบรรจุพระบรมสารีริกธาตุเหมือนที่อื่นๆ กับการนับถือผีและศาลผีในบริเวณที่อยู่ติดกันจึงทำให้เจ้าพ่อกวนซึ่งเป็นหัวหน้าประจำเมืองมีหน้าที่ดูแลพระธาตุศรีสองรัก ความเชื่อของชาวด่านซ้ายที่มีต่อเจ้าพ่อกวนและความซับซ้อนในประเพณีการนับถือผีของชาวด่านซ้ายจะมีได้ทำให้มีการเปิดเผยและเป็นที่น่าสนใจได้โดยปราศจากการศึกษาวิจัยของคนในท้องถิ่นซึ่งเป็น “คนใน”

โครงการในเขตตะวันออกเฉียงเหนือในจังหวัดจันทบุรี ในบริเวณใกล้เขตแดนเขมรเดิมเป็นเขตที่ดินป่าเขามีคนหลายเผ่าพันธุ์เข้ามาตั้งหมู่บ้านเล็กๆ กระจายอยู่ทั่วไป เมื่อประมาณ ๔๐ ปีมาแล้วได้เกิดถนนขึ้นแรกเป็นของพวกตัดไม้ ต่อมาเป็นถนนหลวง และเมื่อสงครามในเขมรสงบลงแล้ว การค้าขายชายแดนพัฒนา มีการทำเฟอร์นิเจอร์ที่มีความไม่แน่นอน แต่คนที่เข้ามาทำกิจการนี้เป็นผู้ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานเมื่อไม่นานนัก จึงอาจทำให้มีการเคลื่อนไหวได้ง่าย งานวิจัยชิ้นนี้แสดงให้เห็นวิวัฒนาการของท้องถิ่นและความแตกต่างในความมั่นคงของการพอยู่พอกินกับความอ่อนแอของอุตสาหกรรมที่ต้องพึ่งวัตถุดิบ งานประเทศอื่นที่คนในพื้นที่ปราศจากอำนาจที่จะควบคุมได้

การศึกษาโดย “คนใน” ในโครงการภาคใต้ ได้แสดงสาเหตุอันละเอียดอ่อนที่นำมาสู่ความขัดแย้งและความรุนแรงในปัจจุบัน นอกจากนั้นยังแสดงให้เห็นความเข้าใจผิดของคนส่วนมากของประเทศเกี่ยวกับ “ปอเนาะ” และ “โรงเรียนเอกชนสอนศาสนา” ในด้านสาเหตุที่ละเอียดอ่อนซึ่งนำมาสู่ความขัดแย้ง งานวิจัยได้พูดถึงการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมและการรุกรานของเรืออวนรุนขนาดใหญ่ ทำให้ปลาค้นเป็นทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นที่มาของรายได้ในอาชีพประมงของชาวบ้านที่เป็นผู้ขายหายไป ทำให้ผู้ขายไม่สามารถเลี้ยงครอบครัวได้ ต้องปล่อยให้สตรีในครอบครัวออกไปทำมาหากินในโรงงานอุตสาหกรรม เลี้ยงครอบครัวซึ่งเป็นการขัดต่อประเพณีของคนมุสลิมในท้องถิ่นและยังทำให้

ผู้ขายเสื่อมเสียเกียรติยศด้วย ความรู้ความเข้าใจในประเพณีวัฒนธรรมอย่างละเอียดอ่อนลึกซึ้งซึ่งได้จากการวิจัยโครงการนี้อาจมีผลต่อการวางนโยบายของรัฐได้ เช่นเดียวกับความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับ “ปอเนาะ” และ “โรงเรียนเอกชนสอนศาสนา” จะช่วยขจัดความหลงผิดและกล่าวโทษอย่างอวดธรรมได้บ้าง

การศึกษาท้องถิ่นของตนเองโดย “คนใน” ไม่เพียงแต่ให้ความรู้ความเข้าใจในสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ลึกซึ้งกว่าการที่นักวิชาการภายนอกเข้าไปศึกษาเท่านั้น แต่ที่สำคัญยิ่งก็คือผลของการศึกษาจะเป็นที่รู้และเข้าใจกันในห้องที่ที่มีการศึกษา บ่อยครั้งมากผลของการศึกษาวิจัยที่ทำโดยนักวิชาการภายนอกไม่ได้ซึมเข้าไปถึงคนในท้องถิ่นที่ถูกศึกษาเลย มันเป็นรายงานที่เสนอขึ้นไปให้เบื้องบน คือ ผู้ให้การวิจัยทราบเท่านั้น แล้วเก็บขึ้นหิ้งขึ้นไป

การศึกษาโดย “คนใน” โดยเฉพาะพระ ครู และชาวบ้านที่เป็นผู้ใหญ่อาวุโสจะผลิตรายงานหรือแสดงผลงานให้คนในท้องถิ่น โดยเฉพาะคนรุ่นปัจจุบันได้ทราบและนำมาซึ่งความคิดในการที่จะปรับปรุงหรือรักษาสังคมและวัฒนธรรมของตน

ในการที่ปัจจุบันนี้ อำนาจส่วนกลางและอาจเป็นของต่างประเทศด้วยการขยายตัวเข้าไปตั้งจุดทรัพยากรของท้องถิ่นและสร้างอุตสาหกรรมซึ่งมีงานที่ไม่แน่นอนมาแทน การงานเพาะปลูกในท้องถิ่นทำให้เกิดการกินอยู่ที่ไม่มั่นคง บางแห่งเป็นอันตรายแก่วัฒนธรรมเดิมหรือผู้คน

การวิจัยท้องถิ่นของตนเองโดย “คนใน” จึงเป็นสิ่งจำเป็นเพื่อการเลือกสรรหรือต่อรองโดย “คนใน” กับอำนาจภายนอกที่จะเข้ามาเปลี่ยนแปลง

ข้อคิดเห็นต่อ

โครงการอบรมและวิจัยเชิงปฏิบัติการทางประวัติศาสตร์โบราณคดีและชาติพันธุ์ ร.ศ. ปราณี วงษ์เทศ

ในฐานะที่เป็นหนึ่งในคณะที่ปรึกษาของโครงการอบรมและวิจัยเชิงปฏิบัติการทางประวัติศาสตร์โบราณคดี และชาติพันธุ์ ที่มี ร.ศ. ศรัศกร วัลลิโภดม เป็นหัวหน้าโครงการและผู้ประสานงาน ตั้งแต่เดือนมิถุนายน ๒๕๔๖ – เดือนธันวาคม ๒๕๔๗ ดิฉันขอสรุปข้อคิดเห็นที่มีต่อโครงการฯ ดังต่อไปนี้

โครงการนี้ได้แบ่งออกเป็นโครงการวิจัยย่อยในหัวข้อเรื่อง “การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม” ใน ๕ พื้นที่โดยมีนักวิจัยท้องถิ่นเป็นหัวหน้าโครงการ และมีอาจารย์ที่เลี้ยงเป็นผู้ดูแลโครงการดังนี้

กรณีศึกษาในเขตลุ่มน้ำลาวตอนบน อำเภอเวียงป่าเป้าและอำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย มี น.ศ. ปราณนา จันทพันธ์ เป็นพี่เลี้ยงและนักวิจัยร่วม

กรณีศึกษาริมฝั่งน้ำโขง ในเขตอำเภอเชียงของและเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย มี น.ส. กุลศิริ อรุณภาคย์ เป็นพี่เลี้ยงและนักวิจัยร่วม

กรณีศึกษากลุ่มน้ำหมัน ในเขตอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย มี นาย เอกรินทร์ พึ่งประชา เป็นพี่เลี้ยงและนักวิจัยร่วม

กรณีศึกษาชายแดนเขมร ในเขตอำเภอสอยดาว จังหวัดจันทบุรี มี น.ส. จิราพร แซ่เตียว เป็นพี่เลี้ยงและนักวิจัยร่วม

กรณีศึกษาริมอ่าวปัตตานี ในเขตอำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี มี น.ส. แพร ศิริศักดิ์ดำเกิง เป็นพี่เลี้ยงและนักวิจัยร่วม

จากการได้ร่วมทำงานมาตลอดโครงการ พบว่านักวิจัยพี่เลี้ยงทุกคน มีความรับผิดชอบและสามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ดี มีความเหมาะสมทั้งในด้านพื้นฐานทางวิชาการและบุคลิกภาพที่จะร่วมทำงานกับนักวิจัยท้องถิ่นได้อย่างราบรื่น เนื่องจากนักวิจัยรุ่นใหม่เหล่านี้ มีความกระตือรือร้นและความมุ่งมั่นที่จะปฏิบัติหน้าที่ให้ดีที่สุด และพร้อมที่จะเรียนรู้ร่วมกับนักวิจัยท้องถิ่นอย่างใกล้ชิด ดิฉันเห็นว่า เป็นปัจจัยที่สำคัญมากส่วนหนึ่งต่อสัมฤทธิ์ผลของโครงการนี้

ในส่วนของนักวิจัยท้องถิ่น ต้องถือว่าเป็นหัวใจที่สำคัญที่สุดที่ทำให้โครงการวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี เนื่องจากนักวิจัยทุกคนมีจิตใจที่พร้อมจะทำงานเพื่อสังคมและชุมชนของตนอยู่แล้ว

ความหลากหลายของกลุ่มนักวิจัยในท้องถิ่นเกือบ ๕๐ คน ทำให้โครงการวิจัยนี้น่าสนใจและมีสีสันมาก เรามีนักวิจัยที่มีบทบาทหน้าที่ในชุมชนเกือบทุกระดับ ตั้งแต่พระสงฆ์ ไต้ะครู กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน แพทย์ ครู อาจารย์ อบต. ผู้รู้ผู้อาวุโสทั้งหญิงชาย นักวิจัยรุ่นใหม่ที่มีประสบการณ์ในการทำงานกับองค์กรเอกชน ชาวบ้าน ชาวประมง ชาวนา ชาวสวน ช่างฝีมือ นักพัฒนาชุมชน รวมถึงอาสาสมัครในชุมชน

ที่สำคัญคือ นักวิจัยส่วนใหญ่ที่เข้าร่วมโครงการ ล้วนเป็นผู้ที่มีความห่วงใยอนาคตของชุมชนตนเองและต้องการให้เยาวชนรุ่นต่อ ๆ ไปได้รับรู้ถึง รากเหง้า อดีต ความเป็นมา และองค์ความรู้ของท้องถิ่นที่กำลังสูญสลายไป แม้นักวิจัยทุกคนจะมีภาระความรับผิดชอบในหน้าที่การงานและการดำรงชีพที่หนักหนาอยู่แล้ว แต่ด้วยความตระหนักรู้คุณค่าว่า การพัฒนาชุมชนจะยั่งยืนได้ ก็ต้องเริ่มด้วยการทำงานหนักของบุคลากรในชุมชนก่อน กระบวนการเรียนรู้และงานวิจัยนี้จึงได้รับความทุ่มเทเอาใจใส่จนแล้วเสร็จ ที่น่าเสียใจคือเราต้องสูญเสียนักวิจัยชั้นเยี่ยมซึ่งเป็นกำลังหลักของกลุ่มเวียงป่าเป้า คือ อาจารย์ วัฒนกรณ์ วงศ์ชมพู ที่ป่วยและเสียชีวิตก่อนโครงการนี้สิ้นสุดเพียง ๒ เดือน

ผลงานวิจัยทั้ง ๕ โครงการนี้ ได้สร้างความเชื่อมั่นให้กับนักวิจัยท้องถิ่นที่จะใช้เป็นประสบการณ์ในการศึกษา เรียบเรียง ค้นคว้า วิจัยเรื่องราวต่าง ๆ ในท้องถิ่นด้วยตนเองต่อไปในอนาคต จึงนับได้ว่าวัตถุประสงค์หลักของโครงการนี้ ที่ต้องการสร้างนักวิจัยท้องถิ่นได้สำเร็จลุล่วงตามเป้าหมายอย่างน่าพอใจ

ในส่วนของการสำรวจและองค์ความรู้ที่ได้จากโครงการวิจัยนี้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นเป้าหมายรองของโครงการฝึกอบรม แต่ผลงานทั้ง ๕ โครงการกลับให้ข้อมูลที่หนักแน่น ค่อนข้างลุ่มลึกเกี่ยวกับสภาพเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่มีการปรับตัวเปลี่ยนแปลงตามบริบทของสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นอยู่ตลอดเวลา ดังที่ อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ซึ่งเป็นหัวหน้าโครงการ เรียกว่า นิเวศวัฒนธรรม อย่างน่าสนใจ โดยเฉพาะข้อมูลทางด้าน “ชาติพันธุ์วรรณา” ที่เป็นมุมมองจากนักวิจัยในท้องถิ่นเอง เราได้ภาพของชุมชนในท้องถิ่นต่าง ๆ ทั้ง ๕ เขต ที่ต่างก็มีปฏิสัมพันธ์ตอบโต้กับผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกหรือจากนิเวศทางการเมืองหลากหลายรูปแบบ ทั้งชุมชนชาวนาทางภาคเหนือที่ผู้คนดำรงชีวิตด้วยการทำนาทั้งในเขตที่ราบลุ่มและในเขตที่สูงอันเป็นที่อยู่ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กันอยู่ตลอดเวลา ในเขตลุ่มน้ำลาว นักวิจัยท้องถิ่นที่เกิด เติบโต และอยู่ในชุมชนมาตลอดจนได้เห็นความเสื่อมโทรมของวิถีชีวิตในปัจจุบันของชาวบ้าน ได้บรรยายให้เห็นถึงวิถีชีวิตในอดีตและความอุดมสมบูรณ์ของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติในหุบเขาที่มีลำน้ำลาวไหลผ่าน และเป็นที่อยู่อาศัยของคนหลากหลายชาติพันธุ์ เราได้เห็นวิธีการจัดการและเรื่องราวเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่สะท้อนวิถีของชาวบ้านในการอยู่ร่วมกัน โดยใช้ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ขนบธรรมเนียมประเพณี และความเชื่อ ความเอื้ออาทรในการแก้ไขปัญหาหรือต่อรองกับผู้ที่มีอำนาจหรือมีผลประโยชน์เหนือกว่า ทั้งจากกลุ่มบุคคลในชุมชนเดียวกันและต่างชาติพันธุ์ตลอดจนกลุ่มนายทุนทั้งภายในและภายนอกท้องถิ่น

วิถีชีวิตที่ต้องปรับเปลี่ยนจากเศรษฐกิจที่พอกินพออยู่ไปสู่การปลูกพืชเชิงเดี่ยว และการรุกเข้ามาของเศรษฐกิจข้ามชาติ ในเขตริมฝั่งแม่น้ำโขงได้ทำลายความอุดมสมบูรณ์ของแม่น้ำโขงที่หล่อเลี้ยงชีวิตของผู้คนทั้งสองฝั่งมาช้านาน ก่อให้เกิดวิกฤตที่สั่นคลอนความมั่นคงของชีวิตชาวบ้าน, กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ตลอดจนก่อให้เกิดปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของท้องถิ่นในเขตอำเภอเชียงของและเวียงแก่นอย่างรุนแรงชนิดที่ไม่เคยเป็นมาก่อน การหลอมรวมความรู้ของท้องถิ่นจึงเป็นการเสริมพลังอำนาจให้ผู้นำและชาวบ้านที่มีสำนึกหวงแหนถิ่นกำเนิดในท้องถิ่นรวมพลังกันต่อต้านโครงการข้ามชาติต่าง ๆ ดังจะเห็นได้จากการเกิดขึ้นของกลุ่มต่าง ๆ ที่พยายามสร้างเครือข่ายกับองค์กรอิสระทั้งในและนอกประเทศ โดยที่รัฐบาลยังไม่มีสำนึกที่จะปรับเปลี่ยนนโยบายทางเศรษฐกิจแต่อย่างใด

ในขณะที่สังคมชาวนาของชาวด่านซ้าย ในจังหวัดเลยกลับสะท้อนภาพของกลุ่มคนที่เป็นชาวลาวที่มีประวัติว่าส่วนใหญ่เคลื่อนย้ายมาจากเมืองหลวงพระบาง ในประเทศลาว มาตั้งบ้านเรือนทำมาหากินบริเวณลำน้ำหมัน มีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย เนื่องจากภูมิประเทศอยู่ห่างไกลความเจริญและไม่ใช่เขตเศรษฐกิจที่เป็นที่สนใจจากบุคคลภายนอก สังคมตามประเพณีของชาวด่านซ้ายยังคงรักษาอัตลักษณ์ของท้องถิ่นได้ด้วยระบบจารีตประเพณีและความเชื่อ ความศรัทธาในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะความเคารพเชื่อถือนต่อความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุศรีสองรัก อันเป็นสัญลักษณ์ของรากเหง้าความเป็นชาวด่านซ้าย ตลอดจนการถือผีบ้าน ผีเมือง ที่มีเจ้าพ่อกวนและนางเทียม เป็นศูนย์กลางในการประกอบพิธีกรรมที่สำคัญ ๆ ของชาวบ้าน สำนึกในคุณค่าของจารีตประเพณีของชาวด่านซ้าย กลายเป็นสิ่งที่ดึงดูดความ

สนใจของนักท่องเที่ยวจากภายนอก ตามมาด้วยการแทรกแซงของนโยบายการท่องเที่ยวที่ก่อให้เกิดปัญหา ความขัดแย้ง ความไม่มั่นคงทางจิตใจของชาวบ้านที่พอใจในวิถีชีวิตปกติของตนเองมากกว่า การขายประเพณีวัฒนธรรมของตนให้กลายเป็นสินค้าที่ไร้รสนิยมของส่วนราชการและนักท่องเที่ยวประเภทที่ไม่เคยพยายามเข้าใจคุณค่าของความเป็นมนุษย์ธรรมดา ๆ

ส่วนสังคมชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงใต้ที่ติดชายแดนประเทศเขมร ให้ภาพของท้องถิ่นที่เป็นแหล่งผสมของประชากรจากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ (ลาว จีน ไทย) ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากิน ในเขตที่มีประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวเขมรที่เข้ามาบุกเบิกอยู่ก่อนเป็นเวลากว่า ๕๐๐ ปีมาแล้ว ข้อมูลของบ้านสำโรงที่น่าสนใจ คือวิถีชีวิตที่เรียบง่ายของชาวเขมรที่อยู่กับจารีตประเพณีที่สัมพันธ์กับการทำมาหากิน และโลกทัศน์ของความเชื่อดั้งเดิมที่แทรกอยู่ในการรักษาพยาบาล พิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต รวมทั้งพิธีกรรมต่าง ๆ คล้ายคลึงกับที่คนไทยในอดีตเคยปฏิบัติ โดยที่เราไม่เคยเข้าใจความหมายของประเพณีนั้น ๆ เพราะผู้ที่สามารถอธิบายได้ล้มตายไปก่อน เช่น พิธีจองเปรียง พิธีลอยกระทง และความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติผสมผสานกับความเชื่อในพุทธศาสนา พิธีกรรมเหล่านี้สะท้อนโลกทัศน์ของมนุษย์ที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ อำนาจเหนือธรรมชาติ และมนุษย์ด้วยกันเอง ซึ่งเป็นคำอธิบายและวิธีการจัดการจัดระเบียบในการดำรงชีวิตร่วมกันของชุมชนนี้ ซึ่งเป็นลักษณะขององค์ความรู้ที่สูญหายไปแล้ว ในสังคมไทยส่วนใหญ่ ชาวสำโรงก็เช่นเดียวกับท้องถิ่นที่อยู่ชายขอบอื่น ๆ ที่เผชิญกับผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และการเมืองในระบบรัฐชาติ ที่มีผลต่อการธำรงชาติพันธุ์ที่ไม่ใช่ไทยในความเข้าใจของรัฐ อดีตกาลชาติพันธุ์ที่แทรกอยู่ทั้งในระบบการศึกษา ค่านิยมที่สะท้อนจากสื่อมวลชนทุกด้าน สร้างความรู้สึกไม่มั่นใจต่อเยาวชนที่จะสืบทอดวัฒนธรรมของบรรพบุรุษตนเอง ทั้งภาษาพูดและประเพณีพิธีกรรมที่คนรุ่นหนุ่มสาวเริ่มห่างเหินมากขึ้น ข้อมูลต่าง ๆ ที่ครูบาอาจารย์ในท้องถิ่นรวบรวมไว้ จึงเป็นสิ่งที่มีความค้ำยั้งและสามารถนำไปปรับเป็นหลักสูตรเพื่อใช้สอนในโรงเรียนระดับต่าง ๆ รวมทั้งเผยแพร่ให้บุคคลภายนอกเข้าใจได้ ดังที่นักวิจัยท้องถิ่นได้ตั้งความหวังไว้

นอกจากนี้ลักษณะของเมืองชายแดน เช่น ชุมชนบ้านสวนส้ม ซึ่งเป็นชุมชนเมืองอุตสาหกรรมท่าเฟอร์นิเจอร์ ที่อยู่ร่วมกับกลุ่มประชากรที่ทำไม่ทำสวน ก็เป็นตัวอย่างของลักษณะสังคมบริเวณชายแดนที่เกิดขึ้นใหม่เป็นจำนวนไม่น้อย อันเป็นผลมาจากสงครามและความไม่แน่นอนทางด้านการเมือง ชุมชนเหล่านี้มักเป็นสังคมที่มีผู้คนโยกย้ายมาจากที่ต่าง ๆ ทุกคนมุ่งแสวงหาประโยชน์ส่วนตน สำนึกของท้องถิ่นจึงมีน้อย วิถีชีวิตจึงคล้ายคลึงกับสังคมเมืองที่มีปัญหาทั้งทางเศรษฐกิจนอกระบบและปัญหาสังคม โดยเฉพาะความไม่มั่นคงของระบบครอบครัว ไม่ต่างจากสังคมเมืองทั่ว ๆ ไปนัก

สำหรับงานวิจัยเรื่องชุมชนประมงชายฝั่งและประวัติความเป็นมาของปอเนาะที่เก่าแก่ในเขตปัตตานี ต้องถือเป็นข้อมูลที่มีลักษณะบุกเบิก เนื่องจากงานวิจัยเกี่ยวกับชุมชนท้องถิ่นของชาวมุสลิมในภาคใต้ของประเทศไทยยังมีอยู่น้อยมาก โดยเฉพาะงานที่ทำโดยผู้มีความรู้ความเข้าใจและจากมุมมอง

ของชาวมุสลิมเอง ซึ่งสาระสำคัญของโครงการวิจัยนี้รวมทั้งโครงการทั้ง ๔ เขตที่กล่าวมามีรายละเอียดรวมอยู่ในบทสรุปวิเคราะห์ของหัวหน้าโครงการแล้ว

คุณูปการของงานวิจัยทั้ง ๕ โครงการ ที่แตกต่างจากงานวิจัยของนักวิชาการทั่วไป จึงอยู่ที่มุมมองจากเจ้าของวัฒนธรรมเอง แม้กรอบในการศึกษาที่นักวิจัยภายนอกจะวางไว้ให้ ก็เพื่อประโยชน์ในการสื่อสารกับบุคคลทั่วไปที่คุ้นเคยกับการเรียบเรียงและภาษาที่เป็นทางการมากกว่า

ความรู้จากผลงานวิจัยในท้องถิ่นต่าง ๆ อาจแตกต่างจากความรู้ในระบบมาตรฐานของรัฐ แต่ก็เป็นเรื่องราวที่ยืนยันให้เห็นว่าประวัติศาสตร์ความเป็นมาของท้องถิ่นเป็นส่วนสำคัญที่ให้พื้นที่ต่อความมีชีวิตของชาวบ้านในฐานะปัจเจกบุคคล แม้ชุมชนหรือท้องถิ่นของเขาจะไม่เคยปรากฏมีความหมายใด ๆ ในพื้นที่ของประวัติศาสตร์ชาติเลยก็ตาม

สิ่งที่ได้เรียนรู้จากโครงการฯ

เราคงต้องยอมรับว่าผลพวงจากระบบการศึกษาและการพัฒนาทางเศรษฐกิจของประเทศที่ตามอย่างโลกตะวันตก โดยไม่คำนึงถึงสภาพความเป็นจริงของสังคมไทย ได้กลายเป็นสิ่งที่กัดกร่อนความเข้มแข็งและความสามารถในการพึ่งพาตนเองของท้องถิ่นให้อ่อนล้าและไร้ทิศทางมาตลอด ด้วยเจตนาของรัฐหรือไม่ก็ตาม ดังที่ผลการศึกษาของนักวิชาการหลายแขนงต่างชี้ให้เห็นแล้วว่า ท้องถิ่นถูกแย่งชิงการจัดการทรัพยากรมาตลอดเวลาที่มีแผนพัฒนาประเทศ ส่งผลให้ชนบทแต่ละเลยภูมิปัญญาความรู้ดั้งเดิม ขาดความเชื่อมั่นในตนเอง ชาวบ้านธรรมดา ๆ จำนวนมากต้องทนอยู่ทนกินอย่างไรหากเหงาและศักดิ์ศรีที่พึงมีโดยขาดอำนาจในการต่อรองกับระบบทุนนิยมที่ครอบงำวิถีชีวิตในทุก ๆ ด้าน

การหวนกลับมาให้ออกาสักนักวิจัยในท้องถิ่นทำการศึกษาและวิพากษ์ปัญหาหรือข้ออ่อนด้อยของชุมชนตนเอง ทำให้นักวิจัยได้เรียนรู้ถึงวิธีการปรับตัว การแก้ปัญหาของผู้คนในอดีตที่ถูกมองว่าล้าหลัง ได้ตระหนักถึงองค์ความรู้ที่แม้ชาวบ้านจะมองว่าเป็นเรื่องธรรมดา ๆ เป็นสามัญสำนึกที่สั่งสมจากการสังเกตและประสบการณ์มาหลายชั่วอายุคน แต่กลับเต็มไปด้วยจินตนาการที่มีความชาญฉลาด เช่นวิธีการจัดการของระบบชลประทานราษฎร์ที่ตรงกันข้ามกับวิธีการของรัฐ ซึ่งมีพื้นฐานความเข้าใจตามทฤษฎีของผู้เชี่ยวชาญและมองข้ามวิธีการจัดการของชาวบ้าน ดังเกิดกรณีน้ำท่วมในเขตแม่สรวยในทุกวันนี้ ทั้ง ๆ ที่ในอดีตไม่เคยประสบปัญหานี้มาก่อน

มีข้อมูลมากมายจากโครงการนี้ที่ล้าพนักวิชาการจากภายนอกไม่มีทางเข้าถึงหรือขุดคุ้ยออกมาได้ เพราะชุมชนที่ศึกษาอาจมีความหมายเป็นเพียงแค่สนามในการทำวิจัยของนักวิชาการ แต่สำหรับชาวบ้านที่เป็นนักวิจัยจากภายในแล้ว พวกเขาได้รับผลกระทบจากการพัฒนา ได้เห็นความสูญเสียของทรัพยากรในท้องถิ่นที่พวกเขาเกิด เติบโต และต้องทนอยู่กับปัญหาเหล่านั้นไปจนตาย งานวิจัยชิ้นนี้จึงเปิดโอกาสให้ท้องถิ่นเลือกที่จะบันทึกและเสนอปัญหาของตนเอง เพราะธรรมชาติของสังคมที่เป็นรัฐชาติในปัจจุบัน รัฐมักมองข้ามวิญญูชนผู้นำเช่นในกรณีของปัตตานี หรือแม้ความเชื่อในการ

ถือผีของชาวบ้าน ดังในกรณีด้านซ้าย ทำให้การวิเคราะห์ ตีความและความเข้าใจต่อปัญหาในท้องถิ่น เกิดความผิดพลาดซ้ำซากตลอดมา เนื่องจากสิ่งที่ชาวบ้านเลือกให้เป็นความทรงจำเลือกที่จะจดจำ เรื่องราวที่เป็นอดีตของตนเองผ่านตำนาน ประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ นั้น ถูกระบบการศึกษาสมัยใหม่มอง ว่าเป็นเรื่องงมงาย ไม่มีหลักฐานเหตุผล และบ่อยครั้งรัฐกลับเป็นผู้ที่บิดเบือนความหมายของสิ่งที่ ชาวบ้านเคารพนับถือ ทำลายความศักดิ์สิทธิ์อันเป็นที่พึ่งทางจิตใจ เพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเป็นหลัก ทั้ง ๆ ที่ประเพณี วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ควรเป็นสิ่งที่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างมี ชีวิตชีวา มีความหลากหลาย และไม่ควรถูกครอบด้วยวิธีการหรือวิธีคิดเพียงรูปแบบเดียว ไม่ว่าจะจากรัฐหรือสถาบันการศึกษาใด ๆ ก็ตาม

โครงการนี้ จึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของทุกฝ่าย ที่ช่วยกันอธิบายถึงสาเหตุของปัญหา ในชุมชนตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ได้เห็นภาพความเป็นอยู่ธรรมดา ๆ ของชาวบ้าน เห็นการต่อสู้ของผู้นำ และวิบุลยในสำนึกของชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ ได้ยินเสียงของผู้หญิง และคนที่เดือดร้อนจากความขัดแย้ง ทางการเมืองของประเทศ ได้เข้าใจถึงความยากลำบากของชีวิตผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์ที่บังเอิญไม่ได้ อยู่ในส่วนหัวใจของรัฐ

ความคล้อยคลึงด้านหนึ่งของท้องถิ่นทั้ง ๕ เขตในโครงการนี้ ที่มีสภาพภูมิศาสตร์อยู่บริเวณชาย ขอบของรัฐ ก็คือความร่ำรวยหลากหลายทางวัฒนธรรม กลุ่มชาติพันธุ์และความหลากหลายทางชีวภาพ ท้องถิ่นเหล่านี้เคยดำรงชีวิตอยู่ในลักษณะที่ยั่งยืนภายในระบบนิเวศทางวัฒนธรรมและธรรมชาติของตน ก่อนที่สังคมไทยจะมีนโยบายพัฒนาชนบทที่ถูกทำให้เชื่อว่าค่อยพัฒนา ตามนิยามของมหาอำนาจทาง เศรษฐกิจของโลกและกระบวนการโลกาภิวัตน์ แม้ท้องถิ่นเหล่านี้จะอยู่ในพื้นที่ที่เป็นชายขอบของการ เข้าถึงอำนาจและโอกาสทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมที่ไม่เท่าเทียมกับศูนย์กลาง แต่ผู้คนและสังคม เหล่านี้ต่างก็มีรากเหง้าความเป็นมาที่อุดมไปด้วยความรู้ ภูมิปัญญา และวิถีชีวิตที่มีศักดิ์ศรีและไม่ได้อยู่ ตรงชายขอบของความเป็นมนุษย์เลย ความคุ้นชินกับการถูกปล่อยปละละเลย เพิกเฉยจากรัฐ กลับทำให้สังคมชุมชนเหล่านี้ต่อสู้ ต้านรบ ปรับตัว เพื่อสร้างอัตลักษณ์และรักษาพื้นที่ของตนด้วยวิถีทางที่ หลากหลายแตกต่างกัน

ภาพของท้องถิ่นทั้ง ๕ เขตในโครงการนี้ เป็นหลักฐานให้เห็นว่าชุมชนสังคมในท้องถิ่นของ ประเทศไทย ไม่ได้อยู่อิสระโดดเดี่ยว แต่มีสายสัมพันธ์เชื่อมต่อกับท้องถิ่นและโลกส่วนอื่น ๆ ทั้ง วัฒนธรรมและผู้คนมีการเคลื่อนย้าย ข้ามพรมแดน วัฒนธรรมและกลุ่มคนในแต่ละท้องถิ่นมิได้มีความ เป็นหนึ่งเดียว แต่มีการปรับเปลี่ยนที่สัมพันธ์กับสถานการณ์ทางประวัติศาสตร์ และบริบททางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และระบบนิเวศวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่นต่างมีการแลกเปลี่ยน ผสมผสาน ถ่ายเท องค์ความรู้และภูมิปัญญา ทั้งจากผู้คนภายในและนอกชุมชนมาโดยตลอด การมองความเป็นท้องถิ่นที่ ถูกกำหนดจากเส้นกันอาณาเขตและติดอยู่ในกรอบของแนวคิดเรื่องรัฐชาติ จึงก่อให้เกิดปัญหาความ รุนแรงและความขัดแย้งของกลุ่มชน ชาติพันธุ์ ดังที่โลกเผชิญอยู่ทุกวันนี้

ปัญหา

ปัญหาส่วนใหญ่ของโครงการนี้ โดยความเป็นจริงแล้วก็คือ ส่วนหนึ่งของการทำงานวิจัยที่เป็นคณะเป็นกลุ่มที่ประกอบด้วยบุคลากรที่มีความแตกต่างหลากหลายทั้งเพศ วัย และภูมิหลัง ซึ่งอาจแบ่งกว้าง ๆ ได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ

๑. กลุ่มนักวิจัยที่เป็นข้าราชการหรือทำงานประจำ โดยเฉพาะกลุ่มครู อาจารย์ ที่มีการะผูกพันในการสอน ตรวจการบ้าน และความเครียดต่อการถูกประเมินจากหน่วยงานที่สังกัด หากไม่มีผลงานตามเกณฑ์และต้องอยู่ในกลุ่ม ๕% ที่ถูกออก จึงทำให้บางครั้งการทำงานไม่ต่อเนื่องและไม่สามารถส่งงานได้ตามกำหนด แต่ผู้วิจัยทุกคนก็พยายามเอาชนะอุปสรรคนี้ได้ด้วยการทำงานหนักมากขึ้น

๒. กลุ่มนักวิจัยที่เป็นชาวบ้านและต้องประกอบอาชีพเพื่อเลี้ยงตนเองและครอบครัว บางครั้งจึงมีการกิจตามฤดูกาลผลิต ทำให้การเก็บข้อมูลในบางครั้งล่าช้าไปบ้าง ชาวบ้านที่มีอายุใสจะเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ มีข้อมูลที่ลึกและละเอียด แต่ไม่ถนัดในการเรียบเรียงให้เป็นเอกสารทางวิชาการ นักวิจัยที่เลี้ยงจึงมีความจำเป็นต้องช่วยบันทึกและถ่ายทอดเรื่องราวเป็นเอกสารแทน

นอกจากนี้ปัญหาอื่น ๆ เช่น นักวิจัยผู้หญิงยังมีสัดส่วนน้อยกว่าผู้ชายหรือการที่นักวิจัยที่เป็นคนในหรือเจ้าของวัฒนธรรมอาจมองข้ามข้อมูลที่คุ้นเคย หรือเห็นเป็นเหตุการณ์ธรรมดาที่เป็นประเด็นที่ที่ปรึกษาส่วนใหญ่ได้แสดงความเห็นไว้มากแล้วในรายงานความก้าวหน้าทั้ง ๓ ครั้ง

สิ่งที่น่ายินดี คือ นักวิจัยในท้องถิ่นทุกคนต่างรู้สึกว่ามีความรู้ ความเข้าใจสังคมชุมชนของตนเองมากขึ้น เนื่องจากได้เห็นภาพรวมของท้องถิ่นที่ตนอยู่อย่างไม่เคยตระหนักมาก่อน แม้หลายท่านอาจจะเคยศึกษาและทำงานพัฒนาแก้ปัญหาของชุมชนมาก่อน แต่ก็มักทำได้เป็นส่วน ๆ ตามลักษณะปัญหาที่เผชิญ ไม่สามารถมองเห็นความเชื่อมโยงและซับซ้อนของระบบต่าง ๆ ในสังคม รวมทั้งความเข้าใจที่ลึกขึ้นจากการศึกษาเปรียบเทียบข้อมูลของตนเองกับชุมชนอื่น ๆ ในท้องถิ่นเดียวกัน

ท้ายสุดรายงานวิจัยทั้ง ๕ โครงการนี้พิสูจน์ให้เห็นว่า การได้มีโอกาสทำงานเพื่อให้ผลงานคงอยู่กับชุมชน และเป็นประโยชน์ต่อท้องถิ่นและเยาวชนในอนาคต น่าจะเป็นเหตุผลเพียงพอที่ไม่มีนักวิจัยคนใดจะต้องการมากไปกว่านี้

รายงานสรุปบทเรียนจากการดำเนินงาน ข้อเสนอแนะและการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

วลัยลักษณ์ ทรงศิริ
คณะทำงาน

รายงานสรุปบทเรียนจากการดำเนินงานและข้อเสนอแนะ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ได้สนับสนุน โครงการอบรมและวิจัยเชิงปฏิบัติการทางประวัติศาสตร์โบราณคดีและชาติพันธุ์ ที่มุ่งอบรมให้คนในท้องถิ่นได้ทำการศึกษาวิจัยด้วยตนเอง มีพื้นฐานแนวคิดจากการออกพื้นที่ทำงานร่วมกับท้องถิ่น โดยเฉพาะเน้นในการสร้างความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นทั้งที่เข้าไปช่วยศึกษาและเข้าไปเป็นที่ปรึกษามากกว่า ๑๐ ปี รูปแบบคือ สนับสนุนให้ท้องถิ่นจัดสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นด้วยตนเอง โดยมีฐานขององค์กรภาคเอกชน คือ มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์ สนับสนุนการทำงานและอยู่ในกำกับของ อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ค้นพบว่า

ข้อค้นพบและเหตุผลในการสร้างโครงการวิจัย

๑. ข้อมูลจากท้องถิ่นที่มีอยู่มากมายนั้น ไม่สามารถใช้นักวิชาการจากภายนอกเข้าไปช่วยทำงานโดยได้ผลสรุปอย่างรวดเร็ว เพราะขาดความเข้าใจในพื้นที่และต้องใช้เวลาในการสังเกต สร้างความคุ้นเคยเป็นเวลานาน แม้จะให้แนวคิด “กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน” ก็ตาม ผลผลิตจากการทำงานนั้น เช่น พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในท้องถิ่นหนึ่งๆ ต้องใช้เวลาไม่ต่ำกว่า ๓-๕ ปี เป็นอย่างน้อย (หากเป็นกระบวนการ “สร้าง” พิพิธภัณฑ์ในความหมายของการเป็นศูนย์การเรียนรู้ของชุมชนที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง)

๒. แม้จะมีหน่วยงานต่างๆ เริ่มสนับสนุนและเห็นความสำคัญของการสร้างความรู้ท้องถิ่นบ้างแล้วหลายแห่ง เช่น ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร แต่ก็ยังอยู่ในระยะทำความเข้าใจเบื้องต้นและกำลังแสวงหาแนวทางของตนเองเพื่อการดำเนินการที่เหมาะสมต่อ แต่ในขณะเดียวกันรัฐหรือองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น เริ่มเห็นเพียงช่องทางในการสร้างอาคารสถานที่ โดยเน้นเกี่ยวกับการสร้างองค์ความรู้ในท้องถิ่นเป็นเบื้องต้น การทำงานที่ผ่านมามากกว่าสิบปีนั้น เห็นได้ว่าย่ำช้าเกินไปที่จะตอบสนองชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ที่เสนอตัวขอความช่วยเหลือมายังมูลนิธิฯ เพราะเห็นแนวทางเบื้องต้นร่วมกันในการที่จะเรียนรู้เพื่อสร้างความรู้และทำความเข้าใจเกี่ยวกับท้องถิ่นตนเองเสียก่อน ในขณะที่บ้านเมืองเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ตกต่ำลงสำหรับคุณภาพชีวิตของชาวบ้าน ความสับสนในสังคมท้องถิ่นต้องการทำความเข้าใจอย่างเร่งด่วน

๓. การค้นพบศักยภาพของผู้ที่ไม่ใช่เป็นนักวิชาการโดยอาชีพที่อยู่ในท้องถิ่นต่างๆ มาใช้ชีวิต และสามารถอธิบายสิ่งต่างๆ ตามโลกทัศน์ของตนได้อย่างลุ่มลึก เพียงแต่ต้องการที่เลี้ยงและการสร้างคำถามที่เหมาะสม ซึ่งคำตอบเหล่านั้นสามารถนำไปตอบคำถามสำหรับชุมชนของตนได้ทันที คือแนวทางในการเริ่มต้นสร้างงานวิจัยแนวทางทดลองจาก โครงการเมธีวิจัยอาวุโสของ อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ที่ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยมาตลอดเวลากว่า ๔ ปี แม้ยังไม่เห็นผลสำเร็จชัดเจนนัก แต่ก็เป็นรากฐานที่สำคัญแก่รูปแบบการทำงานวิจัยครั้งนี้

ออกแบบโครงการวิจัย

เมื่อตระหนักว่า ในปัจจุบันมีโครงการวิจัยเกี่ยวกับท้องถิ่นอยู่เป็นจำนวนมากอยู่แล้ว และมีการตื่นตัวเกี่ยวกับกระแส “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” “ปราชญ์ชาวบ้าน” “ประชาคมท้องถิ่น” “งานวิจัยชาวบ้าน” แต่สิ่งหนึ่งที่มีถูกตั้งคำถามโดยทั่วไป คือ งานจากชาวบ้านเหล่านี้มีคุณค่าเพียงพอหรือมีมาตรฐานสำหรับวงการวิชาการจะนำไปใช้หรือไม่ งานเหล่านี้สร้างความเชื่อถือให้แก่สาธารณะได้หรือไม่ และงานเหล่านี้ค่อนข้างจะเป็นภาพนิ่งจะสามารถนำไปเชื่อมโยงกับปัญหาด้านต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบันโดยเฉพาะสังคมท้องถิ่นได้อย่างไร

ดังนั้น อันดับแรกที่จะต้องคำนึงถึง นั่นคือ จะทำอย่างไรให้งานวิจัยของชาวบ้านมีมาตรฐานเป็นที่ยอมรับสำหรับวงการวิชาการทั่วไป อย่างน้อย ก็โดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ซึ่งมีหน่วยงานวิจัยท้องถิ่นอยู่เช่นกัน

จึงต้องสร้างกรอบวิธีการในการทำงาน โดยแบ่งกลุ่มคนร่วมงานในโครงการนี้ออกเป็น

๑. **คัดเลือกและสร้างกลุ่มนักวิจัยท้องถิ่น** จากฐานข้อมูลที่ทำการศึกษาติดต่อกับมูลนิธิ อยู่ และกลุ่มท้องถิ่นที่น่าสนใจและพร้อมที่จะทำงานวิจัยโดยการสมัครใจ เพราะส่วนใหญ่ต้องการสร้างข้อมูลของท้องถิ่นเพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการทำกิจกรรมเพื่อท้องถิ่นต่างๆ อยู่แล้ว กลุ่มนักวิจัยท้องถิ่นมีที่มาจากกลุ่มคนหลากหลาย เช่น ครู อาจารย์ แพทย์ เจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง พระสงฆ์ ผู้นำทางศาสนา ผู้อาวุโสในท้องถิ่น นักพัฒนาองค์กรเอกชน ชาวบ้านที่เป็นผู้ชำนาญพิเศษ เช่น ศิลปิน ผู้สอนศาสนา ชาวประมง

การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรม สู่แก่นักบ

การศึกษานานาชาติ บ้านนาเวียง และบ้านนาหว้า บ้านนาเวียง บ้านนาหว้า จังหวัดน่าน

นักวิจัยอาวุโส
และหัวหน้าทีม
ผู้ชำนาญการพิเศษ
และหัวหน้าทีม
และหัวหน้าทีม

นักวิจัยอาวุโส
และหัวหน้าทีม
ผู้ชำนาญการพิเศษ
และหัวหน้าทีม
และหัวหน้าทีม

นักวิจัยอาวุโส
และหัวหน้าทีม
ผู้ชำนาญการพิเศษ
และหัวหน้าทีม
และหัวหน้าทีม

นักวิจัยอาวุโส
และหัวหน้าทีม
ผู้ชำนาญการพิเศษ
และหัวหน้าทีม
และหัวหน้าทีม

การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่น

การศึกษานานาชาติ บ้านนาเวียง และบ้านนาหว้า บ้านนาเวียง บ้านนาหว้า จังหวัดน่าน

นักวิจัยอาวุโส
และหัวหน้าทีม
ผู้ชำนาญการพิเศษ
และหัวหน้าทีม
และหัวหน้าทีม

นักวิจัยอาวุโส
และหัวหน้าทีม
ผู้ชำนาญการพิเศษ
และหัวหน้าทีม
และหัวหน้าทีม

นักวิจัยอาวุโส
และหัวหน้าทีม
ผู้ชำนาญการพิเศษ
และหัวหน้าทีม
และหัวหน้าทีม

โครงการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรมเพื่อสร้างหลักสูตรท้องถิ่นสำหรับโรงเรียน

การศึกษานานาชาติ บ้านนาเวียง และบ้านนาหว้า บ้านนาเวียง บ้านนาหว้า จังหวัดน่าน

นักวิจัยอาวุโส
และหัวหน้าทีม
ผู้ชำนาญการพิเศษ
และหัวหน้าทีม
และหัวหน้าทีม

นักวิจัยอาวุโส
และหัวหน้าทีม
ผู้ชำนาญการพิเศษ
และหัวหน้าทีม
และหัวหน้าทีม

นักวิจัยอาวุโส
และหัวหน้าทีม
ผู้ชำนาญการพิเศษ
และหัวหน้าทีม
และหัวหน้าทีม

นักวิจัยอาวุโส
และหัวหน้าทีม
ผู้ชำนาญการพิเศษ
และหัวหน้าทีม
และหัวหน้าทีม

นักวิจัยอาวุโส
และหัวหน้าทีม
ผู้ชำนาญการพิเศษ
และหัวหน้าทีม
และหัวหน้าทีม

นักวิจัยอาวุโส
และหัวหน้าทีม
ผู้ชำนาญการพิเศษ
และหัวหน้าทีม
และหัวหน้าทีม

นักวิจัยอาวุโส
และหัวหน้าทีม
ผู้ชำนาญการพิเศษ
และหัวหน้าทีม
และหัวหน้าทีม

๒. เรียนเชิญกลุ่มอาจารย์ที่ปรึกษา ซึ่งได้แก่นักวิชาการทางมานุษยวิทยาอาวุโส คือ

ร.ว.อดิน ทรัพย์พัฒน์, สุเทพ สุนทรภัส, ศรีศกร วัลลิโกดม และ ปราณี วงษ์เทศ ซึ่งเป็นกลุ่มนักมานุษยวิทยาที่มีแนวคิดคล้ายคลึงกันและมีประสบการณ์การวิจัยภาคสนามมาเป็นเวลานาน เห็นความสำคัญของการศึกษาที่มีพื้นฐานมาจากการแสวงหาความรู้ข้อมูลจากชุมชนและเน้นการวิจัยพื้นฐานว่ามีความสำคัญสำหรับการทำความเข้าใจสังคมวัฒนธรรม รวมถึงเศรษฐกิจ การเมืองและการเปลี่ยนแปลงมากกว่าที่จะเน้นทฤษฎีสัมัยใหม่แบบทันสมัยในปัจจุบัน

ประสบการณ์และแนวคิดทฤษฎีทางมานุษยวิทยากลายเป็นการปูพื้นฐานที่แน่นหนาและสามารถดึงเอาประสบการณ์ของชาวบ้านให้กลายเป็นประเด็นทางวิชาการที่น่าสนใจ โดยการใช้ประสบการณ์ของนักวิชาการที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มนักมานุษยวิทยารุ่นบุกเบิกของประเทศไทย

โครงการอบรมและวิจัยเชิงปฏิบัติการทางประวัติศาสตร์โบราณคดีและชาติพันธุ์

นักมานุษยวิทยาอาวุโส

ดร.ม.ร.ว.อภินันท์ รพีพัฒน์ ดร.สุเทพ ชูณหะเรตซ์ ศรีศักร วัณทิโกดม และ รศ.ปรานี วงษ์เทศ
เป็นหัวหน้าและที่ปรึกษาโครงการ

อาจารย์และนักวิจัยทางมานุษยวิทยาจากมหาวิทยาลัยร่วมเป็นที่เลี้ยง

๓. จากแนวคิดในการทำงานท้องถิ่นที่เน้น “กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน” การปล่อยให้กลุ่มคนในท้องถิ่นทำงานโดยลำพังจึงอาจจะสร้างความลำบากในการทำความเข้าใจกระบวนการทำวิจัย ซึ่งนักวิจัยท้องถิ่นส่วนใหญ่ไม่คุ้นเคยกับ คำใหญ่ๆ เช่น “งานวิจัย” ดังกล่าว รวมทั้งเห็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งสำหรับการเสนองานวิจัยของชาวบ้านทั่วไป คือ ปัญหาในการนำเสนอ ดังนั้น จึงควรมีนักวิจัยที่เลี้ยงของแต่ละกลุ่มวิจัย เพื่อเป็นที่ปรึกษาและสร้างความมั่นใจแก่นักวิจัยท้องถิ่นทางหนึ่ง อีกทางหนึ่งคือ เป็นการช่วยจัดการให้มีการนำเสนออย่างเป็นระบบและมีรูปแบบเป็นที่ยอมรับในระดับงานวิจัยมาตรฐานได้ โดยเชิญ อาจารย์รุ่นใหม่และนักศึกษา (ในขณะนั้น) ทางมานุษยวิทยา โดยการกำกับของอาจารย์ปรานี วงษ์เทศ จากภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร มาเป็นที่เลี้ยง ได้แก่ เอกรินทร์ พึ่งประชา, กุลศิริ อรุณผาศย์, ปราวณา จันทสุพันธุ์, จิราพร แซ่เตียว และ แพรว ศิริศักดิ์ด้าเก็ง

ซึ่งการทำงานครั้งนี้ ทางนักมานุษยวิทยารุ่นใหม่ที่เป็นที่เลี้ยง แม้จะไม่ได้ทำงานภาคสนามมาอย่างยาวนานและเชี่ยวชาญนัก แต่ก็มีประสบการณ์ในการทำงานในพื้นที่หรือในชุมชนท้องถิ่น เป็นผู้กระตุ้นให้นักวิจัยท้องถิ่นเดินตามแนวทางซึ่ง ที่ปรึกษาโครงการวางไว้ได้อย่างดีและคอยช่วยเหลือเมื่อเกิดปัญหาในการวิจัย ทำให้ได้ความรู้และความเชี่ยวชาญมากขึ้นกว่าเดิม นับเป็นการฝึกฝน

กระบวนการทำงานร่วมกับชาวบ้าน โดยลดบทบาทตนเองลงเป็นพี่เลี้ยงและคอยช่วยเหลือในการเรียบเรียงเมื่อเข้าสู่ระยะสุดท้ายของงานวิจัย

๕. คณะทำงาน เพื่อให้การทำงานเป็นไปอย่างราบรื่นไม่ติดขัดทั้งการติดต่อและการแจกจ่ายงบประมาณสำหรับการดำเนินงาน การนัดหมายกลุ่มวิจัยทั้ง ๕ พื้นที่ ที่กระจายกันอยู่ทั่วประเทศ ซึ่งต้องมีการติดตามความก้าวหน้าของโครงการทุกๆ ๔ เดือน การทำงานรายงานความก้าวหน้า การแก้ไขปัญหาอุปสรรคต่างๆ ระหว่างการทำงาน การเผยแพร่ข้อมูล ข่าวสารแก่สื่อ และการจัดเวทีสัมมนากลุ่มย่อยต่างๆ จึงมีพนักงานของมูลนิธิเล็ก-ประไพประมาณ ๔ คนเป็นคณะทำงาน

สำหรับโครงการวิจัยฯ นี้ เมื่อถึงบทสรุปของโครงการในปัจจุบัน ประเมินได้ว่ามีผู้ร่วมโครงการแบบประจำไม่ต่ำกว่า ๗๐ คน

แสวงหาแนวทางการวิจัยที่เหมาะสม

๑. กำหนดให้มีการประชุมนิเทศโครงการและติดตามความก้าวหน้า ในลักษณะ focus group ทุก ๔ เดือน ตลอดโครงการรวมทั้งสิ้น โครงการละ ๔ ครั้ง จำนวน ๕ โครงการ ตลอดเวลา ๑ ปี ๖ เดือน กลุ่มหัวหน้าโครงการและที่ปรึกษา ตลอดจนคณะทำงานและนักวิจัยพี่เลี้ยง ลงพื้นที่ทั้งสิ้น ๒๐ แห่ง

๒. ทิศทางในการทำวิจัย หน่วยในการวิจัยไม่ใช้คำว่า ชุมชนศึกษา [community based study] เนื่องจากคำนี้ไม่เหมาะสมกับสถานการณ์ในการวิจัยเพราะเป็นงานปฏิบัติงานสนามไม่ใช่ในห้องเรียนทางสังคมศาสตร์ ในขณะเดียวกันก็ปฏิเสธคำว่า ประวัติศาสตร์ชุมชน วัฒนธรรมชุมชน และ เศรษฐกิจชุมชน แต่ใช้คำว่า ท้องถิ่นศึกษา [locality based study] คือการเน้นในเรื่อง พื้นที่

[space] แต่เป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรม [cultural space] ที่เป็นการศึกษาระบบนิเวศของพื้นที่ [ecology niche] ในรูปแบบของ นิเวศทางวัฒนธรรม [cultural ecology] และ นิเวศทางการเมือง [political ecology] เพราะสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของผู้คนจนทำให้เกิดสำนึกในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและวัฒนธรรมท้องถิ่นร่วมกัน

ดังนั้น การศึกษาวิจัยนี้ จึงไม่ได้เกิดจากการเหวี่ยงแหเพื่อข้อมูลที่ปรากฏในท้องถิ่นทั่วไป แต่มีกรอบทฤษฎีกำกับ โดยใช้แนวคิดแบบโครงสร้าง-หน้าที่นิยม [Structural-functionalism] ที่เน้นศึกษาหน่วยทางสังคมในระดับท้องถิ่น ที่ไม่ใช่คำว่าชุมชน เพราะทำให้เกิดความเข้าใจผิดมากมาย เนื่องจากชุมชนโดยทั่วไปมักไม่ได้อยู่โดดๆ และรวมกลุ่มพึ่งพาอาศัยกันในระดับท้องถิ่น มีการใช้ทรัพยากรในระบบนิเวศหนึ่งๆ ซึ่งสามารถศึกษาในนิยามของ ระบบนิเวศทางวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับระบบนิเวศทางการเมือง ที่ทำให้เห็นสภาพการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรมและเศรษฐกิจว่ามีเหตุปัจจัยเป็นมาอย่างไร และเป็นไปอย่างไร

๓. แนวทางในการค้นคว้าและวิจัย กำหนดได้สองแนวทางคือ

- ❖ ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของท้องถิ่นที่เกี่ยวกับพื้นที่และสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์หรือ ประวัติศาสตร์โบราณคดี [historical-archaeological past] เพราะเป็นการศึกษาให้เห็นความเก่าแก่ของท้องถิ่นจากหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ โดยรวบรวมข้อมูลที่มีในท้องถิ่นมาช่วยกันวิเคราะห์ตีความ

- ❖ การเก็บข้อมูลสังคมและวัฒนธรรมในท้องถิ่นหรืออาจเรียกได้ว่าเป็นการเก็บข้อมูลทางชาติวงศ์วรรณา [ethnological present] โดยเน้นจากกลุ่มคนที่อยู่ในปัจจุบันและย้อนกลับลงไปยังคนรุ่นเก่าว่ามีความสัมพันธ์ทางสังคมกันอย่างไร

โครงการอบรมและวิจัยเชิงปฏิบัติการทางประวัติศาสตร์โบราณคดีและชาติพันธุ์

๒. การเก็บข้อมูลสังคมและวัฒนธรรมไปท้องถิ่นหรืออาจเรียกได้ว่าเป็นการเก็บข้อมูลทาง
ชาติวงศ์วรรณนา (ethnological present) โดยเน้นจากกลุ่มคนที่อยู่ใ
 ปัจจุบันและย้อนกลับลงไปถึงคนรุ่นเก่าว่ามีความสัมพันธ์ทางสังคมกับอย่างไร

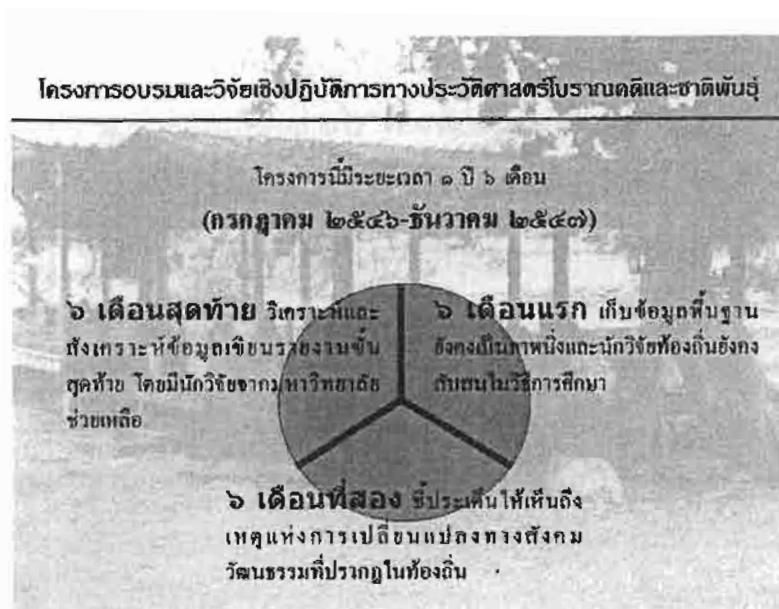

โดยเสนอหัวข้อการเก็บข้อมูลอย่างเป็นองค์รวม คือ ตำแหน่งภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อมของ
 ท้องถิ่นและชุมชน, ประวัติความเป็นมาของชุมชน, การตั้งถิ่นฐานและความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและ
 สังคมระหว่างกัน, ระบบเศรษฐกิจ, การปกครอง, ศาสนา ความเชื่อ, ประเพณีพิธีกรรม, การ
 เปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมที่มีผลมาจากปัจจัยทั้งภายในและภายนอกโดยเฉพาะการรุกรานของ
 นิเวศการเมือง

โครงการอบรมและวิจัยเชิงปฏิบัติการทางประวัติศาสตร์โบราณคดีและชาติพันธุ์

เสนอแนวทางการเก็บข้อมูลที่เป็นองค์รวมแก่นักวิจัยทุกกลุ่ม

- ☐ ตำแหน่งภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นและชุมชน
- ☐ ประวัติความเป็นมาของชุมชน
- ☐ การตั้งถิ่นฐานและความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมระหว่างกัน
- ☐ ระบบเศรษฐกิจ
- ☐ การปกครอง
- ☐ ศาสนา ความเชื่อ
- ☐ ประเพณีพิธีกรรม
- ☐ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมที่มีผลมาจากปัจจัยทั้งภายในและภายนอก โดยเฉพาะการรุกรานของนิเวศการเมือง

ผลของการวิจัย

ผลจากการศึกษาวิจัยทำให้เห็นว่า ๖ เดือนแรก ที่เป็นเก็บข้อมูลพื้นฐานข้อมูลที่ได้จากนักวิจัยท้องถิ่นยังคงเป็นภาพนิ่งและนักวิจัยฯ ยังสับสนในวิธีการศึกษา โดยเฉพาะกลุ่มนักวิจัยท้องถิ่นในภาคเหนือ ที่มักจะมี “คำศัพท์” ต่างๆ ที่ใช้กันในกลุ่มโดยเฉพาะนักพัฒนาเอกชนเข้าข่ายการใช้ jargon ที่ตนเองก็ยังไม่ทราบนิยามหรือความหมายที่แน่นอน เช่น คำว่า “ประชาคม” หรือ “ประชาสังคม” อันเป็นปัญหาเมื่อทางกลุ่มที่ปรึกษา เสนอให้ใช้แนวคิดในการศึกษาเรื่องพื้นที่และผลของการนำไปใช้ในท้องถิ่นต่างๆ แต่คำว่า “ประชาคม” ก็เป็นกำแพงปิดกั้นความเข้าใจของนักวิจัย ปัญหาเหล่านี้ เกิดขึ้นมาก จนเกือบจะมีการยกเลิกกลุ่มวิจัยบางกลุ่ม เพียงแต่มีการประสานเพื่อประนีประนอมกันทั้งสองฝ่าย และพยายามจัดการประชุมรอบจนนักวิจัยท้องถิ่นเริ่มมีความเข้าใจและยอมรับแนวทางในการทำงานวิจัยมากขึ้นตามลำดับ

นอกจากนี้ ยังพบว่านักวิจัยบางคนและบางกลุ่มมีปัญหาในการทำงานร่วมกันในระยะแรก และเห็นว่าโครงการวิจัยฯ นี้ ก็คล้ายกับโครงการวิจัยอื่นๆ ที่สามารถทำตนเป็นนายหน้าให้จ่ายเงินตามอำเภอใจ และไม่ได้สร้างงานตามเกณฑ์ที่วางไว้ จึงต้องปรับเปลี่ยนผู้รับผิดชอบและใช้มาตรการที่เด็ดขาดกัน และกลุ่มวิจัยกลุ่มนี้ก็สามารถทำงานได้อย่างลุล่วงและสร้างงานที่มีคุณภาพอย่างยิ่ง

๖ เดือนที่สอง ทางกลุ่มที่ปรึกษาที่ประเด็นให้เห็นถึงเหตุแห่งการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรมที่ปรากฏในท้องถิ่น หลังจากการติดตามงานและได้ข้อมูลที่เป็นภาพนิ่ง ซึ่งก็เป็นคล้ายกับงานวิจัยท้องถิ่นที่ทำโดยชาวบ้านทั่วๆ ไป ข้อมูลทั้งทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และข้อมูลพื้นฐานเหล่านี้จะทำให้เห็นภาพการเคลื่อนไหวของชุมชนต่างๆ และท้องถิ่น อย่างไร เป็นปัญหาสำคัญประการต่อไป

แต่เมื่อกลุ่มที่ปรึกษา ได้ชี้ให้นักวิจัยท้องถิ่นลองเปรียบเทียบดู โดยตั้งคำถามง่ายๆ เช่น “เมื่อก่อนเป็นอย่างไร และปัจจุบันเป็นอย่างไร” การสืบสนนั้นดูจะคลี่คลายลง กระบวนการในการวิเคราะห์ก็เริ่มจะมีการวิพากษ์วิจารณ์ ตั้งคำถามมากขึ้น และพยายามหาคำตอบกับสิ่งเหล่านั้น จนเริ่มเห็นประเด็นปัญหาหลักในพื้นที่วิจัย ประเด็นรองๆ ลงมา และประเด็นข้อเนิ่นที่นักวิจัยท้องถิ่นยังไม่เคยตระหนักมาก่อน ทั้งนี้ทั้งนั้น เพราะการมีที่ปรึกษาที่เชี่ยวชาญและลุ่มลึก เป็นเครื่องมือชั้นดีให้แนวทางในการวิจัยฯ คราวนี้แม้ยังไม่สะเปะสะปะ ชัดเจนในประเด็นปัญหาแบบไม่ชี้หน้า หากไม่มีทีมที่ปรึกษาชั้นดีเช่นนี้แล้วก็เป็นภาระที่โครงการวิจัยจะคืบหน้าไปโดยรวดเร็ว

๖ เดือนสุดท้าย เป็นการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลเขียนรายงานขั้นสุดท้าย โดยมีนักวิจัยจากมหาวิทยาลัยช่วยเหลือ ในบางกลุ่ม อาจจะเริ่มต้นได้ช้าแต่เมื่อตระหนักมากขึ้น การเก็บข้อมูลและเข้าสู่กระบวนการวิเคราะห์ก็ทำได้อย่างรวดเร็ว แต่การเขียนรายงานนั้น ไม่อาจทำได้ดีเช่นเดียวกันทุกกลุ่ม ซึ่งปัญหานี้ ทางโครงการได้เตรียมนักวิจัยที่เลี้ยงเป็นผู้ช่วยอยู่แล้ว คือ เป็นผู้รวบรวมข้อมูล นำมาจัดลำดับเนื้อหา พิมพ์ ตรวจทาน เพิ่มเติม สืบค้นจากเอกสารตีพิมพ์ที่อยู่นอกพื้นที่ เพื่อเชื่อมโยงระหว่างข้อมูลภายในและภายนอก และรวมถึงรูปแบบมาตรฐานสำหรับงานวิจัยที่จะเตรียมพิมพ์เผยแพร่สำหรับผลงานวิจัยฉบับสมบูรณ์และการเตรียมเพื่อเสนองานต่อสาธารณะ

ในระหว่างนี้ บางกลุ่มยังมีการเสนอผลงานการศึกษาให้กับกลุ่มองค์กรภายในท้องถิ่นของตนเอง เช่น กลุ่มเวียงป่าเป้า-แม่สรวย ทำให้พบว่า มีปฏิภพในด้านการสนับสนุนสำหรับเจ้าที่องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่นบางคน และด้านบวกสำหรับครูอาจารย์ที่อยู่ในพื้นที่ ทั้งเป็นการตรวจสอบข้อมูลที่ได้มาและปฏิภพที่ตัวแทนท้องถิ่นมีต่องานวิจัย

อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม กล่าวว่า “นักวิจัยที่เป็น “คนใน” รายงานได้ดี เห็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม นักวิจัยเหล่านี้เกิดความเชื่อมั่นในตัวเองจนสามารถให้ข้อมูลเชิงประจักษ์อย่างเชื่อมโยงมากกว่าเก่า รวมทั้งมีความเข้าใจในเรื่องสังคม วัฒนธรรมอย่างเคลื่อนไหวและมีทิศทาง”

ประสบการณ์ทำงานวิจัยในท้องถิ่นสามารถเล่าเป็นเรื่องเล่าได้ แต่ไม่อาจมีตำราเล่มใดตอบคำถามได้ว่า การทำงานในภาคสนามทางมานุษยวิทยานั้นควรเป็นอย่างไร หรือควร “ถอดบทเรียน” จากการทำงานภาคสนามเพียงไม่กี่ครั้งอย่างไร เพียงแต่มีข้อกำหนดที่เป็นไปตามธรรมชาติ คือ ต้องมีจริยธรรม [ethics] ของนักวิจัยกำกับ ต้องเคารพผู้ร่วมงานอย่างเสมอภาค รับฟังและตั้งข้อสังเกตตลอดเวลา และที่สำคัญคือ อาศัยประสบการณ์ในการภาคสนามเป็นสำคัญ กระบวนการวิจัยครั้งนี้เหมือนสายน้ำที่ไหลไปตามรูปร่างหรือรูปทรงของภาชนะ มีปัญหาเฉพาะหน้าเกิดขึ้นมาก มีปัญหาที่เกิดขึ้นแก่กลุ่มวิจัยในท้องถิ่นต่างๆ มาก ทั้งระดับท้องถิ่นหรือระดับชาติ และปัญหาที่พบเหล่านั้น ทำให้เกิดปัญญาและการเรียนรู้เพิ่มเติมมากขึ้นทุกวัน

จากกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันซึ่งเป็นสิ่งสำคัญ โครงการวิจัยนี้ได้ตอบคำถามประการหนึ่งว่า การวิจัยท้องถิ่นไม่สามารถขาดฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดไปได้ เพราะชาวบ้านยังไม่สามารถทำวิจัยได้ด้วยตนเอง แต่ยังต้องการการเรียนรู้ แนวทาง คำปรึกษา การแก้ปัญหาหรือตอบคำถามทางทางเทคนิคที่ตนเองไม่คุ้นเคย การช่วยสร้างความมั่นใจแก่ตนเองในการนำเสนออย่างองอาจเต็มภาคภูมิทัดเทียมกับนักวิชาการที่เล่าเรียนมาในระบบ หรืออาจจะเป็นตัวแทนจากอำนาจรัฐ และที่สำคัญ คือ การแสวงหาเวทีให้สำหรับการนำงานวิจัยนี้ไปเผยแพร่และนำเสนอต่อสาธารณชน

แต่ในขณะเดียวกัน การแสวงหานักวิชาการที่เลี้ยงและที่ปรึกษาซึ่งต้องมีบทบาทอยู่เบื้องหลังความสำเร็จของงานวิจัย และผลงานเหล่านี้กลายเป็น “ผลงานของกลุ่ม” ไป ทำให้พบว่า โอกาสที่จะทำให้เกิดงานวิจัยที่ใช้ผู้ร่วมวิจัยจากหลายๆ ฝ่าย สร้างงานขึ้นมานี้อาจจะเกิดขึ้นได้ยาก หากนักวิชาการในมหาวิทยาลัยหรือผู้ได้รับการฝึกฝนมาในระบบไม่สามารถละ เลิก อึดตายหรือตัวตนของตนเองไปได้

เพราะงานเช่นนี้ไม่สามารถแสวงหาผลประโยชน์ ชื่อเสียง จากงานวิจัยได้เต็มเม็ดเต็มหน่วย นอกจากผลงานที่สามารถสรุปวิเคราะห์ให้เห็นภาพพจน์ของการเปลี่ยนแปลงในลักษณะองค์รวมของท้องถิ่นที่เรียกว่า นิเวศวัฒนธรรมที่มีปัจจัยมาจากการรุกรานของนิเวศการเมืองที่มาจากคนนอก และเป็น การสร้างพลังให้กับนักวิจัยท้องถิ่นและท้องถิ่นต่างๆ แล้ว ที่สำคัญสำหรับการเฝ้าดูงานวิจัยครั้งนี้ก็คือ ทุกฝ่ายสามารถทำตัวให้เล็กลง สิ่งเหล่านี้ต้องผ่านเวทีการทำงานในท้องถิ่นเป็นเบื้องต้นและเรียนรู้เพื่อจะทำงานร่วมกัน เพื่อสร้างพลังแห่งความรู้ให้กับสิ่งที่สำคัญกว่าตนเอง

นั่นคือ เกิดความรู้ที่สมดุลระหว่างรัฐและชาวบ้าน เพราะผู้คนในท้องถิ่นจะรู้จักท้องถิ่นของตนเองเป็นอย่างดีและมั่นใจ และสามารถนำไปใช้เป็นประโยชน์เมื่อเกิดเหตุการณ์วิกฤตในการที่จะต่อรองกับรัฐหรือทำความเข้าใจซึ่งกันและกันระหว่างคนในพื้นที่และคนนอกพื้นที่

อันเป็นหน้าที่หนึ่งที่นักวิชาการควรใคร่ครวญใหม่เกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของตนเองในสถานการณ์ปัจจุบันการพัฒนาจากรัฐเป็นแบบสั่งการลงไป และได้ทำลายวิถีชีวิตของผู้คนในท้องถิ่นที่ไม่สามารถปรับตัวได้ทัน สิ่งเหล่านี้ ไม่ยากเลย ถ้ามีความตั้งใจจริงและคืนพลังของความรู้ที่กลับคืนสู่คนธรรมดาๆ (อ้างใน It helps considerably to know who you are. Bkk Post, March 31, 2005, Sanitsuda Ekachai)

ข้อเสนอแนะ

หากมีการพิจารณาว่าผลงานวิจัยนั้นมีความเหมาะสมและได้ผลงานเป็นที่น่าพอใจทั้งแก่ท้องถิ่นและสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ควรมีแนวทางปฏิบัติที่ชัดเจนหรือให้ความสำคัญในการเผยแพร่ผลงานที่ สกว. สนับสนุนให้มากขึ้น เกี่ยวกับการเผยแพร่ผลงานวิจัยนั้นในรูปแบบต่างๆ เช่น การจัดพิมพ์เป็นหนังสือในรูปแบบต่างๆ หรือการทำสื่อต่างๆ เพื่อกระจายผลงานนั้นไปสู่ท้องถิ่นหรือในสังคมเพื่อประโยชน์ในการนำงานวิจัยนั้นไปใช้ได้เต็มที่ เพราะลำพังกลุ่มวิจัยในท้องถิ่นหลายๆ แห่งนั้นคงขาดประสบการณ์หรือการเข้าถึงกลุ่มงานสื่อและกำลังทุนในการจัดการเผยแพร่ได้โดยตนเอง

การนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

จากผลงานวิจัย ผู้สร้างงานวิจัยทั้งห้าพื้นที่ออกมาเป็นเอกสารหนากว่า ๑,๒๐๐ หน้า ซึ่งสามารถนำไปใช้ในพื้นที่ได้ทันที เช่น การนำเสนอเป็นปากเสียงแก่สื่อมวลชนให้กับท้องถิ่นของตนเองในกรณีปัญหาขอบอ่าวปัตตานีและความเข้าใจที่ถูกต้องแก่สถานศึกษาศาสนา เช่น ปอเนาะ การทำความเข้าใจกับรัฐในเรื่องความขัดแย้งระหว่างศาสนาและความเชื่อในท้องถิ่นในกรณีด้านซ้าย หลักสูตรการศึกษาในท้องถิ่น และพิพธิภักดิ์ท้องถิ่นซึ่งแต่เดิมกระบวนการดังกล่าวใช้เวลานาน แต่งานวิจัยดังกล่าวจะช่วยย่นระยะเวลาในการศึกษาเรื่องท้องถิ่น จากที่เคยทำงานในพื้นที่ไม่ต่ำกว่า ๓-๔ ปีมาเป็นการใช้ระยะเวลาน้อยลงกว่าเดิม และมีผลต่อเนื่องเพราะสามารถสร้างนักวิจัยในท้องถิ่นที่มีพื้นฐานในกระบวนการทำงานวิจัยอย่างมั่นคงเพราะสามารถสร้างงานศึกษาอย่างมีเหตุมีผลและเสนองานได้อย่างมั่นใจและมีชีวิตชีวา

การประชุมกลุ่มเพื่อติดตามความก้าวหน้าของกลุ่มวิจัยในพื้นที่รอบอ่าวปัตตานี ซึ่งเกิดเหตุการณ์รุนแรงหลังจากที่เริ่มโครงการไปราว ๖ เดือน ทำให้ตระหนักว่า ข้อมูลวิจัยพื้นฐานของชุมชนในพื้นที่สามจังหวัดภาคใต้นั้นมีอยู่น้อยมาก นอกจากผลงาน วิทยานิพนธ์ของนักศึกษาระดับปริญญาเอกจากต่างประเทศแล้วก็แทบไม่มีข้อมูลเพื่อจะเข้าใจท้องถิ่นได้แต่อย่างใด การทำงานครั้งนี้จึงเป็นเรื่องสำคัญ จึงเริ่มมีการนำเสนอข้อมูลที่ได้รับมาเป็นระยะๆ ซึ่งมีการนำเสนองานจากหัวหน้าโครงการฯ การแถลงข่าวที่ สกว. และร่วมงานกับกลุ่มอาจารย์นิธิและมหาวิทยาลัยเที่ยงคืนที่สำนักงานอิสลามกลางปัตตานีเรื่องปัญหาของคนท้องถิ่น ทำให้นักวิจัยจากกลุ่มปอเนาะภูมิกับบ้านดาโต๊ะเป็นที่รู้จักของคนในพื้นที่ และเห็นเป็นช่องทางที่จะเผยแพร่สื่อข้อมูลผ่านพวกเขา ในปัจจุบัน บาบอก็เป็นหนึ่งในกรรมการสมานฉันท์รวมทั้งหัวหน้าโครงการฯ นอกจากนี้ยังมีโครงการเพื่อจะทำงานต่อเนื่อง โดยบางคนจากนักวิจัยกลุ่มนี้จะไปเลี้ยงขยายผลไปสู่กลุ่มอื่นๆ ในพื้นที่สามจังหวัดภาคใต้

ในกลุ่มด้านซ้ายซึ่งมีผู้อำนวยการโรงพยาบาลด้านซ้ายเป็นแกนหลัก นอกจากจะทำความเข้าใจเกี่ยวกับประเพณีเทศกาลการท่องเที่ยวมีตวโชน ซึ่งแต่เดิมผู้ใหญ่ในชุมชนมีข้อสันนิษฐานต่างๆ นานา ทำให้เข้าใจถึงรากเหง้าของประเพณีนี้ว่าเป็น ส่วนหนึ่งของการละเล่นในประเพณีบุญหลวง ซึ่งเป็นประเพณีอันเป็นอัตลักษณ์ของคนในท้องถิ่นนี้ (ด้านซ้าย นาแห้ว รวมไปถึงชาติตระการ ซึ่งเป็นกลุ่มวัฒนธรรมแบบหลวงพระบาง) และยังจะนำข้อมูลจากแนวทางการวิจัยที่จะพยายามเข้าใจความเป็นท้องถิ่นนี้ไปสู่ระบบของการบริหารและบริการสำหรับโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราช ด้านซ้าย) ผลจากการวิจัยนี้ ทางกลุ่มจะนำไปทำกิจกรรมการเรียนรู้ของโรงพยาบาลที่จะผลักดันเข้าสู่กลุ่มองค์กรทางสังคมอื่นๆ อีกมากในด้านซ้าย เช่น การวาดรูป เขียนการ์ตูน ทำหนังสือสำหรับเยาวชน และยังมีโครงการจัดพิพธิภักดิ์ท้องถิ่นที่หมู่บ้านนาหอ ซึ่งมูลนิธิคงรับช่วงไปช่วยกันต่อไป

หมอบักดี สืบบุญการณ กกล่าวว่า การทำงานทั้งหมดนั้นเป็นทุนทางวัฒนธรรมของโรงพยาบาล ด้านซ้าย ข้อมูลทั้งหมดเป็นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมที่ทางโรงพยาบาลด้านซ้ายจะใช้กำหนดทิศทางในการทำงาน วิธีการรักษาโดยไม่ขาดมิติทางสังคมวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ เพราะเป็นการทำงานในท้องถิ่น แสวงหาการทำงานร่วมกัน ตอบแทนทุนท้องถิ่น เข้าร่วมกับชาวบ้าน เพราะโรงพยาบาลเป็นสถาบันหนึ่งของท้องถิ่น การเรียนรู้และการสร้างสัมพันธ์จะทำให้เกิดการเรียนรู้กับท้องถิ่น พยายามบริการที่มีหัวใจความเป็นมนุษย์

สวนส้มและลำโรงในจังหวัดจันทบุรี สามารถนำงานวิจัยนี้ไปเป็นหลักสูตรท้องถิ่นได้ เพราะครูในท้องถิ่นเป็นผู้ทำกันเองทั้งนั้น และอย่างน้อยครูอาจารย์กลุ่มนี้สามารถนำไปใช้เป็นผลงานของตนเอง และสร้างงานวิจัยชิ้นอื่นๆ ได้ หากมีการทำงานศึกษาพื้นที่ชายแดนเหล่านี้ก็อีกในอนาคต

ในกลุ่มลุ่มน้ำแม่ลาว ทางมูลนิธิฯ ยังช่วยเหลือการจัดพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่วัดศรีสุทธาวาส ในอำเภอเวียงป่าเป้า ซึ่งเป็นสถานที่สำคัญและเหมาะสมหากจะมีการสร้างศูนย์การเรียนรู้ทั้งในด้านสภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม นอกจากนี้ ทางกลุ่มรักษ์แม่ลาวซึ่งเคยทำงานในพื้นที่ในการเคลื่อนไหวอนุรักษ์ลุ่มน้ำลาว ก็เห็นได้ชัดว่ามีพัฒนาการในการศึกษาปัญหาอย่างรอบด้านมากขึ้น และเห็นว่านี่คือก้าวที่สำคัญของการทำงานของกลุ่มองค์กรเอกชนในพื้นที่ที่ทำงานด้านสิ่งแวดล้อมที่มีมิติที่ลึกมากขึ้น

เช่นเดียวกับกลุ่มเชียงของและเวียงแก่น กลุ่มนี้มีการรวมตัวของกลุ่มนักวิจัยที่มีส่วนสมระหว่างกลุ่มรักษ์เชียงของซึ่งทำงานวิจัยชาวบ้านในการศึกษาอาชีพและสังคมชาวบ้านริมน้ำโขงอยู่แล้ว ทางกลุ่มกล่าวว่า การทำงานร่วมกันครั้งนี้ทำให้เพิ่มแรงมูมในการมองปัญหาในมิติทางประวัติศาสตร์และสังคมเช่นเดียวกัน คือได้พิจารณาข้อมูลรอบด้านมากกว่าการทำงานที่ผ่านมาซึ่งเน้นปัญหาในเรื่องสิ่งแวดล้อมในระบบนิเวศทางการเมืองเป็นหลัก นอกจากนี้ก็อีกกลุ่มหนึ่งคือ กลุ่มครูอาจารย์ในท้องถิ่นก็จะนำไปใช้สำหรับเป็นหลักสูตรเรื่องของท้องถิ่นให้กับเด็กนักเรียนในพื้นที่

และในระยะแรกทางมูลนิธิฯ จะพยายามจัดพิมพ์รายงานวิจัยนี้ในรูปแบบที่น่าสนใจมากกว่าเดิมสำหรับกลุ่มปัตตานีและเชียงของในลำดับแรก เพราะพิจารณาแล้วสามารถนำข้อมูลที่มีอยู่มาทำงานได้ทันที ไม่ต้องเพิ่มเติมข้อมูลมากเท่าใดนัก

บทคัดย่อโครงการทั้ง ๕ พื้นที่

เชียงของ เวียงแก่น: พัฒนาการของสังคมชายขอบจากอดีต สู่การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมือง ในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง

จากการศึกษาประวัติความเป็นมาพบว่าเชียงของ และเวียงแก่น จัดเป็นสังคมชายขอบทั้งในด้านกายภาพ ซึ่งส่งผลให้เกิดความเป็นชายขอบในสถานภาพทางการเมืองด้วย สถานภาพของเชียงของซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของล้านนา คือดินแดนที่ตกเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรที่รายล้อม แปรเปลี่ยนไปตามยุคสมัยที่อาณาจักรหรือประเทศหนึ่ง ๆ ที่มีอำนาจในขณะนั้น หรือบางครั้งก็เป็นดินแดนที่ถูกยึดครองร่วมกันโดยหลายอาณาจักร เช่น สยามกับฝรั่งเศส

นอกจากนี้เชียงของยังเป็นดินแดนที่มีสงครามตลอดมา ทั้งในยุคล้านนา จวบจนเกิดสงครามโลกครั้งที่สอง แม้จะสิ้นสุดสงครามโลกและสงครามเย็นแล้ว เชียงของก็ยังคงเป็นส่วนหนึ่งของความขัดแย้ง การชิงไหวชิงพริบเรื่องผลประโยชน์ทางการเมืองการค้ำในปัจจุบัน อันเนื่องมาจากที่ตั้งทางภูมิศาสตร์เป็นสำคัญ ทั้งหมดนี้เห็นได้จากประวัติศาสตร์ความเป็นมาของเชียงของที่อาจแบ่งเป็น ๓ ระยะ โดยพิจารณาจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และจากรัฐหรือประเทศที่มีบทบาทสำคัญ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับเชียงของ คือ

ระยะที่ ๑ เชียงของเป็นสังคมชายขอบท่ามกลางอำนาจของ พม่า ลาว และสยาม คือในช่วงแรกของการเกิดเมืองเชียงของจนกระทั่งก่อนลัทธิล่าอาณานิคม ความเป็นรัฐคู่อธิปไตยอย่างยิ่งระหว่างพม่ากับไทยและสภาพภูมิศาสตร์ล้านนา ทำให้โอกาสที่ล้านนาจะอยู่รอดเป็นอิสระ ไม่ขึ้นกับพม่าหรือสยามเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ไม่ได้

ระยะที่ ๒ เชียงของเป็นสังคมชายขอบท่ามกลางอำนาจของประเทศตะวันตก นับตั้งแต่การเข้ามาของลัทธิล่าอาณานิคมจากประเทศตะวันตกเรื่อยมาจนถึงยุคสิ้นสุดภาวะสงครามเย็น ชาวตะวันตกที่เข้ามามีอิทธิพลต่อล้านนารวมถึงเชียงของด้วยในระยะแรก ได้แก่ อังกฤษ และฝรั่งเศส โดยอังกฤษพยายามจะขยายอาณานิคมมาทางซ้ายจากพม่า ส่วนฝรั่งเศสเข้ามาทางขวาจากลาว ล้านนาจึงเป็นดินแดนที่อยู่ตรงกลางความขัดแย้งของมหาอำนาจ ทั้งนี้ยังไม่รวมพม่าซึ่งเป็นศัตรูเก่าและสยาม ที่ต่างก็มุ่งแสวงหาผลประโยชน์จากล้านนา ส่วนชาวตะวันตกที่เข้ามามีบทบาทในระยะหลัง คือ อเมริกาที่เข้ามาแทรกแซงการทหารในยุคสงครามโลกและสงครามเย็น

ระยะที่ ๓ เชียงของเป็นสังคมชายขอบท่ามกลางอำนาจของหกประเทศอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง คือ จีน พม่า ลาว กัมพูชา เวียดนาม ซึ่งเป็นเหตุการณ์ในปัจจุบัน เชียงของกำลังเผชิญกับปัญหาระดับ

ภูมิภาคท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคม และการแข่งขันทรัพยากรของรัฐและประเทศที่มีชายแดนติดต่อกับเชียงของ อันจะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของผู้คนทั้งชุมชน

ในส่วนของประชากรในเชียงของพบว่ามีความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ค่อนข้างสูง ประกอบด้วย คนพื้นราบ หรือที่เรียกตัวเองว่า คนเมือง หรือคนยวน ลื้อ ม้ง เย้า ขมุ ล่าหู่หรือมุเซอ ลาว อาข่า จีนฮ่อ รวม ๙ ชาติพันธุ์หลัก นอกจากนั้น ยังมีคนจากภาคอีสาน ภาคกลาง และภาคใต้อีกด้วย สาเหตุหนึ่งที่ทำให้ผู้คนในเชียงของมีหลากหลายเผ่าพันธุ์ คือการเคลื่อนย้ายหรือบางยุคสมัยก็อพยพ โดยมีสาเหตุประการแรกคือนิภัยสงคราม ประการที่สอง แลวงหาที่อยู่ที่ทำกินที่อุดมสมบูรณ์ และเหมาะสมกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของกลุ่มตน ประการที่สาม นิโรคร้ายและการตายภายในชุมชน หรือความขัดแย้งภายในชุมชน ประการที่สี่ อพยพโยกย้ายเพราะแรงกดดันทางเศรษฐกิจซึ่งเกิดขึ้นค่อนข้างมากในปัจจุบัน

กลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ ต่างก็มีส่วนร่วมสร้างประวัติศาสตร์เชียงของร่วมกัน มีการความสัมพันธ์และประสบการณ์ร่วมกันในด้านต่าง ๆ นับตั้งแต่การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ความสัมพันธ์ทางด้านประเพณีวัฒนธรรม รวมถึงการแต่งงานระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ ด้านการเมืองการปกครอง และด้านเศรษฐกิจการค้า อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นมิได้มีมุมที่ราบรื่นเพียงอย่างเดียว ในบางกรณีก็พบที่มีความขัดแย้งและมีร่องรอยจากอดีตเรื่องการดูถูกเชิงชาติพันธุ์อยู่บ้าง แต่ท้ายที่สุด สิ่งที่สำคัญกว่าอื่นใด ก็คือ กลุ่มชาติพันธุ์ทั้งหมดที่รวมกันเป็นคนเชียงของนี้จะรับมือกับการเปลี่ยนแปลงระดับภูมิภาคในปัจจุบันได้อย่างไร

การศึกษาความสัมพันธ์และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม-วัฒนธรรม

ผ่านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น:

กรณีศึกษากลุ่มน้ำแม่ลาวตอนบน

อำเภอเวียงป่าเป้า-แม่สรวย จังหวัดเชียงราย

กลุ่มน้ำแม่ลาวตอนบน ในอดีตเป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ และมีความหลากหลายทางชีวภาพ คนหลายกลุ่มได้เข้ามาตั้งถิ่นฐาน ทำการเกษตรกรรมทั้งในพื้นที่ราบและพื้นที่สูง เกิดการปะทะสังสรรค์ระหว่างกลุ่มชาวเมือง และกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ทั้งในแง่การแลกเปลี่ยนผลผลิต การติดต่อค้าขายในสังคมกลุ่มน้ำการจัดการทรัพยากรน้ำด้วยระบบชลประทานราษฎร์หรือเหมืองฝาย คือสิ่งสำคัญที่เป็นตัวควบคุมความสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ ผ่านระบบการแบ่งปันการใช้น้ำตามความจำเป็นของพื้นที่ทางการเกษตรโดยสัมพันธ์กับฤดูกาล ทำให้รูปแบบการจัดการน้ำสามารถตอบสนองความต้องการของคนในท้องถิ่นได้อย่างทั่วถึงและเป็นธรรม ขณะเดียวกันก็สร้างแบบแผนความสัมพันธ์และสถานภาพทางการเมืองให้กับคนกลุ่มต่าง ๆ ผ่านระบบการใช้น้ำ เช่น แก่ฝาย กรรมการเหมืองฝาย หรือสมาชิก

เหมืองฝายแต่ละลูก ที่ไม่เพียงต้องใช้น้ำร่วมกัน แต่ยังมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมผ่านการช่วยเหลือเกื้อกูล และความสัมพันธ์ทางการเมืองผ่านระบบเหมืองฝายด้วย ดังนั้นการจัดการทรัพยากรน้ำของชาวบ้านในรูปแบบชลประทานราษฎรจึงไม่ได้เป็นเพียงเทคโนโลยีการจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน หรือเป็นเพียงส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจ แต่ยังเป็นปัจจัยสำคัญในการควบคุมความสัมพันธ์ของคน และดูแลระบบนิเวศวิทยาให้สามารถตอบสนองต่อวิถีชีวิตของผู้คนได้อย่างกลมกลืน นับเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่เกิดขึ้นสอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชน

เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลง กระแสการพัฒนาที่มุ่งเน้นการสร้างรายได้ และกำไรสูงสุดภายใต้แนวคิดทุนนิยม ได้เปลี่ยนวิถีชีวิตการผลิตจากการผลิตแบบยังชีพไปสู่การผลิตในเชิงพาณิชย์ ที่มุ่งตอบสนองต่อนโยบายพัฒนาประเทศของรัฐส่วนกลาง ส่งผลให้ความหลากหลายของพืชพันธุ์ที่เคยมีอยู่ลดเหลือเพียงพืชเชิงเดี่ยวไม่กี่ชนิด ภาวะและหนี้สินของชาวบ้านเพิ่มขึ้น ระบบความสัมพันธ์ของชุมชนจากเดิมที่เคยแน่นแฟ้นช่วยเหลือเกื้อกูลกันไปสู่การแก่งแย่งแข่งขัน และเกิดความขัดแย้งตามมาในที่สุด

นอกจากนั้นการเข้ามาของกลุ่มทุนจากภายนอก ทั้งจากกลุ่มเอกชนอย่างพ่อค้า นายทุน หรือจากรัฐเอง เช่น เจ้าหน้าที่รัฐที่เข้าไปส่งเสริม แนะนำให้ชาวบ้านปลูกพืชชนิดเดียวกันหมด และเร่งผลิตเพื่อสนองความต้องการของคนเมือง ได้ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ทั้งเรื่องการใช้ทรัพยากร รูปแบบของวิถีชีวิต ตลอดจนโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนลุ่มน้ำลาวตอนบน โดยเฉพาะการสร้าง ความขัดแย้ง ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้ชุมชนเกิดความสั่นคลอน และเสี่ยงต่อการล่มสลาย ผู้ที่มีบทบาทในสภาวะดังกล่าวอย่างมากก็คือภาครัฐ ความขัดแย้งยิ่งทวีความรุนแรงมากขึ้นหลังการเข้ามาจัดการทรัพยากรน้ำของรัฐ นั่นคือระบบชลประทานขนาดใหญ่ การสร้างเขื่อนแม่สรวยส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ของผู้คน เมื่อชลประทานหลวงอย่างเขื่อนไม่สามารถตอบสนองความต้องการใช้น้ำของคนในลุ่มน้ำได้อย่างทั่วถึงดังที่ระบบเหมืองฝายเคยทำได้ เนื่องจากเขื่อนไม่สามารถปล่อยน้ำให้กลุ่มผู้ต้องการใช้น้ำที่อยู่เหนือเขื่อน ขณะเดียวกันอีกด้านหนึ่งหากปล่อยน้ำมากเกินไป ก็จะทำให้เกิดน้ำท่วมในพื้นที่ลุ่มที่อยู่ใต้เขื่อน ทำให้เขื่อนแม่สรวยที่สร้างขึ้นมานั้น มีไว้เพื่อเก็บกักน้ำอย่างเดียว แต่ไม่สามารถปล่อยน้ำมาให้เกษตรกรได้ ขณะเดียวกันความมั่งคั่งของกลุ่มผู้ดำเนินการสร้างเขื่อนที่ขาดความรับผิดชอบก่อให้เกิดความเสี่ยงต่อคนในพื้นที่เนื่องจากเขื่อนเกิดรอยร้าว และไม่มีใครออกมาแก้ปัญหาดังกล่าว

ความเปลี่ยนแปลงทั้งหมดที่กล่าวมานี้เป็นส่วนหนึ่งของนิเวศวิทยาการเมือง ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับระบบทุนนิยมโลก ที่รัฐไทยพยายามก้าวตามโดยไม่คำนึงถึงชุมชนท้องถิ่นอันเป็นเจ้าของทรัพยากร ในกรณีของลุ่มน้ำลาว ลำน้ำที่เคยเป็นสมบัติของชาวบ้าน ซึ่งต่างก็ร่วมกันดูแลและจัดการทรัพยากรด้วยตนเอง อย่างรู้เท่าทันและเกิดประโยชน์ต่อทุกฝ่ายในรูปแบบเหมืองฝาย ต้องถูกเปลี่ยนมือไปสู่ผู้มีอำนาจจากภายนอก ซึ่งก็คือเจ้าหน้าที่รัฐที่ไม่มีความเกี่ยวข้องใด ๆ ต่อทรัพยากรน้ำอันเป็นระบบนิเวศอันสำคัญต่อชุมชน เมื่อระบบชลประทานหลวงอย่างเขื่อนเข้ามาสู่ชุมชน อำนาจการจัดการทรัพยากรก็

เปลี่ยนมือไปสู่คนนอก ความไม่เข้าใจรูปแบบวัฒนธรรมของคนลุ่มน้ำผู้เป็นเจ้าของ ความสับสนที่เกิดขึ้น
นำไปสู่ผลเสียทั้งทางระบบเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม รวมไปถึงการขาดแคลน
ทรัพยากร เกิดความเสี่ยงในชีวิตและทรัพย์สิน ตลอดจนเกิดการทำลายโครงสร้างความสัมพันธ์ทาง
สังคมระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ อย่างเห็นได้ชัด

อย่างไรก็ตาม ใช่ว่าชุมชนจะไร้ทางสูญเสียทีเดียว ในปัจจุบันเกิดกลุ่มทางสังคมใหม่ ๆ หลายกลุ่ม
ที่เริ่มตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลงและปัญหาดังกล่าว กลุ่มพระสงฆ์ ชาวบ้าน และนักวิจัยท้องถิ่น ไป
จนถึงเด็ก ๆ ได้มีการรวมตัวกันศึกษาสถานการณ์ที่เกิดขึ้น และเรียนรู้ปัญหาต่าง ๆ แล้วแสวงหาแนวทาง
ในการควบคุม และจัดการกับปัญหาต่าง ๆ มีการเก็บข้อมูลชุมชน และทำงานวิจัยเพื่อใช้ข้อมูลดังกล่าว
เป็นหลักฐานในการไม่ยินยอมให้ทุนนอกเข้ามารุกรานชุมชนได้ง่ายดายอย่างที่เคยเกิดขึ้นในอดีต ซึ่ง
ถึงแม้ว่าความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ทำลายชุมชนไปแล้วในระดับหนึ่ง แต่อย่างน้อยการเกิดกลุ่มต่าง
ๆ ดังกล่าวก็ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการต่อสู้จากคนในชุมชน ซึ่งมีแนวโน้มจะเกิดผลดีต่อชุมชนท้องถิ่น
ต่อไปในอนาคต

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม: กรณีศึกษานานบ้านด่านซ้าย นาเวียง และนาหอ ลุ่มน้ำหมัน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

การศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมลุ่มน้ำหมัน กรณีศึกษา
บ้านด่านซ้าย บ้านนาเวียง และบ้านนาหอ แบ่งเป็น ๒ ประเด็น คือ ส่วนแรกในฐานะที่เป็นโครงการย่อย
ของการอบรมเชิงปฏิบัติการประวัติศาสตร์ โบราณคดีและชาติพันธุ์ กล่าวได้ว่า ตลอดระยะเวลา ๑ ปี
๖ เดือน ของการทำงานวิจัยโครงการนี้ นับได้ว่าบรรลุเป้าหมายตามที่หัวหน้าโครงการวิจัยตั้งไว้ เพื่อ
ต้องการสร้างนักวิจัยท้องถิ่น เพราะงานวิจัยชิ้นนี้ เป็นผลที่เกิดขึ้นจากนักวิจัยท้องถิ่น ซึ่งประกอบด้วย
กลุ่มคนที่หลากหลายอาชีพ และหลายวัย ร่วมกันร้อยเรียงข้อมูล ทั้งจากการเอกสาร การสัมภาษณ์ผู้คน
ในท้องถิ่น และบันทึกจากความทรงจำ โดยผ่านการจัดระเบียบจากนักวิจัยส่วนกลาง โดยมีคณะ
อาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิให้คำปรึกษาและแนวทางการศึกษาอยู่เป็นระยะ

ส่วนที่สองถือเป็นกรณีศึกษา สำหรับงานวิจัยชิ้นนี้เน้นเรื่องการเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์สังคม
และวัฒนธรรมในลุ่มน้ำหมัน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ซึ่งประกอบด้วย ๓ หมู่บ้านคือ ด่านซ้าย นา
เวียง และนาหอ

ผลการวิจัยพบว่า คนในชุมชนลุ่มน้ำหมัน มีบรรพบุรุษเป็นคนลาวจากหลวงพระบาง ซึ่งสังเกต
ได้จาก ภาษาที่ใช้สื่อสารในชีวิตประจำวันมีหลายคำใกล้เคียงกับภาษาลาวเมืองหลวงพระบาง อีกทั้ง

ประวัติศาสตร์และเรื่องเล่า ยังเป็นเครื่องแสดงอย่างชัดเจนถึงบรรพบุรุษของตนเองที่อพยพเคลื่อนย้ายมาจากหลวงพระบางมาแต่ครั้งสมัยอยุธยา

การตั้งบ้านเรือนในครั้งนั้นส่วนใหญ่มักตั้งอยู่ริมน้ำห่มัน กล่าวคือ เริ่มจากปักหลักฐานที่บ้านเก่า ก่อนที่ย้ายลงมาด้านเหนือของลำน้ำห่มันทางทิศใต้มานานพอสมควร แล้วเคลื่อนย้ายมาบ้านนาเวียง จนกระทั่งมาตั้งหลักแหล่งที่บ้านด่านซ้าย ในปัจจุบัน

กระทั่งสังคมมีการพัฒนามากขึ้น โดยเฉพาะหลังจากปี พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นต้นมา สภาพโดยทั่วไปอยู่ในเกณฑ์ดี มีไฟฟ้า การคมนาคมสะดวกมีการติดต่อกับชุมชน ต่างอำเภอมากขึ้น ผลของการพัฒนาดังกล่าวทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ จากเศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเองกลายมาเป็นเศรษฐกิจแบบการค้ามากขึ้น การดำรงชีพมีการเปลี่ยนอาชีพจากการทำนาประกอบอาชีพอย่างอื่นมากขึ้น เช่น รับราชการ รับจ้างขายแรงงานในต่างถิ่น

ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม เดิมเป็นแบบเครือญาติ เชื้อเถื้อและให้ความเคารพในตัวผู้นำท้องถิ่นเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็น ผู้เฒ่าผู้แก่ โดยเฉพาะเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม พ่อแสน และนางแตง เป็นที่เคารพและศรัทธาของคนท้องถิ่น ในด้านสถาบันการศึกษา บทบาทของครูและโรงเรียนเปลี่ยนไป ค่านิยมการศึกษาเปลี่ยนไป ส่วนภาษานับว่าเป็นเอกลักษณ์เด่น มีการเปลี่ยนแปลงไปมาก เด็กรุ่นใหม่แทบไม่ได้พูดภาษาลาว เมืองหลวงพระบาง

ขณะที่การดูแลสุขภาพและสาธารณสุข มีการยอมรับแพทย์แผนใหม่เข้ามามาก แต่ยังมีบางส่วนที่ใช้วิธีการรักษาแบบพื้นบ้านยังมีการอยู่ไฟ ด้านศาสนา บทบาทของพระตลอดจนการปฏิบัติพิธีกรรมต่างๆ เปลี่ยนไป โดยเฉพาะข้อห้ามในการปฏิบัติตามพิธีกรรมต่างๆ เปลี่ยนไป โดยเฉพาะข้อห้ามในการปฏิบัติเกี่ยวกับพิธีกรรมมีความเคร่งครัดน้อยลง งานบุญต่างๆ หลายงาน ถูกเปลี่ยนไปตอบสนองเพื่อสนองกับสังคมภายนอกมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะเพื่อสนองเรื่องการท่องเที่ยว

อาจกล่าวได้ว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ได้แก่ ปัจจัยด้านสาธารณูปโภค การรับวัฒนธรรม การแพร่กระจายของอำนาจรัฐ และปัจจัยอิทธิพลของการค้า ปัจจัยต่างๆ เหล่านี้ ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในหลายลักษณะ และมีลักษณะที่เกื้อหนุนซึ่งกันและกัน

ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น คือ หมู่บ้านเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัย โดยเน้นด้านวัตถุมากขึ้น ชาวบ้านมีการพัฒนาคุณภาพชีวิต หมู่บ้านมีการติดต่อกับสังคมภายนอกมากขึ้นประการสำคัญ มีการตอบสนองกับนโยบายต่างๆ ของรัฐและสังคมภายนอก ธรรมเนียมปฏิบัติในชีวิตประจำวันของคนในสังคมเปลี่ยนไปจากเดิม

**การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่น:
กรณีศึกษาบ้านสำโรง ตำบลทรายขาวและบ้านสวนส้ม ตำบลสะตอน
อำเภอสอยดาว จังหวัดจันทบุรี**

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่น: กรณีศึกษาบ้านสำโรง ตำบลทรายขาวและบ้านสวนส้ม ตำบลสะตอน อำเภอสอยดาว จังหวัดจันทบุรี เป็นการศึกษาลักษณะงานชาติพันธุ์วรรณนาโดยนักวิจัยภายในท้องถิ่นที่มุ่งทำความเข้าใจวิถีชีวิต การปรับตัวและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรมในสังคมชายแดนจังหวัดจันทบุรี โดยมีบ้านสำโรง ตำบลทรายขาว และบ้านสวนส้ม ตำบลสะตอน เป็นพื้นที่ในการศึกษาคั้งนี้

ผลการวิจัยพบรูปแบบวิถีชีวิต การปรับตัว การเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมสังคมชายขอบจันทบูรณทั้งสองแห่งซึ่งมีความแตกต่างกันดังนี้

บ้านสำโรงเป็นชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรซึ่งมีรากฐานทางวัฒนธรรมอันยาวนานสะท้อนจากความเก่าแก่ของชุมชน การปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมในลักษณะของการทำเกษตรกรรมเพื่อยังชีพ ความสัมพันธ์ของผู้คนในลักษณะของความเป็นเครือญาติ และความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน รวมไปถึงความสามารถในการสืบสานประเพณี พิธีกรรมของท้องถิ่นที่มีความหมายมีบทบาทในการขัดเกลาทางสังคมต่อชาวบ้านสำโรงโดยส่วนใหญ่ ในปัจจุบันบ้านสำโรงก็เช่นเดียวกันกับท้องถิ่นอื่นๆ ในสังคมไทยที่เผชิญกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรมแนวโน้มที่เป็นไปของบ้านสำโรงคือ ความเปลี่ยนแปลงทางด้านสภาพแวดล้อมการขยายพื้นที่ทางการเกษตรตามความต้องการของตลาดเพื่อการค้า การขยายตัวของกาบริโภค การขยายตัวของชุมชนจากการย้ายถิ่นเข้ามาของคนกลุ่มต่างๆ ประเพณีพิธีกรรมบางอย่างยังสามารถเก็บบันทึกองค์ความรู้ไว้แต่มีแนวโน้มที่จะสูญหายไปไม่มีการสืบทอดต่อ เช่น การกรอกข้าวเม่า การลอยกระทีป เป็นต้น มีการปรับตัววัฒนธรรมหลักมากขึ้น เช่น ประเพณีสงกรานต์ การใช้ภาษารวมไปถึงวิถีชีวิตในทุกๆ ด้าน อย่างไรก็ตามความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในบ้านสำโรงยังเป็นไปในลักษณะผ่อนปรน ดำเนินไปอย่างราบรื่นกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับบ้านสวนส้ม

ขณะที่บ้านสำโรงเป็นชุมชนที่มีประวัติความเป็นมาอันยาวนาน บ้านสวนส้มกลับเป็นชุมชนที่เติบโตอย่างรวดเร็วในระยะเวลาอันสั้น อดีตบ้านสวนส้มเป็นพื้นที่ที่กว้างเปล่าชายแดน เริ่มมีการเข้ามาจับจองพื้นที่ทำการเกษตรโดยคนจากทั่วภูมิภาคของประเทศไทยในระยะเวลาไม่กี่สิบปี ต่อมาบ้านสวนส้มเติบโตขึ้นเนื่องจากการเข้ามาของอุตสาหกรรมไม้แปรรูปทำให้การขยายตัวของชุมชนเป็นไปอย่างรวดเร็ว บ้านสวนส้มปัจจุบันจึงเป็นพื้นที่รองรับคนหลากหลายกลุ่มที่เข้ามาเพื่อการทำมาหากิน พร้อมๆ กับการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมของประเทศ การเป็นชุมชนที่ประกอบด้วยคนหลากหลายกลุ่มที่เข้ามาด้วยเงื่อนไขทางเศรษฐกิจซึ่งเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ทำให้ภาพสะท้อนของบ้านสวนส้มมีทั้งเรื่องของวิถีชีวิตของผู้คนที่พยายามปรับตัวทางเศรษฐกิจ สังคมเข้ากับสภาพแวดล้อมใหม่ ดังปรากฏ เช่น กลุ่มคนอพยพจากจังหวัดอุบลราชธานี บทบาทของราชการ เช่น ทหารกับการเข้ามาจัดการพื้นที่

ชายแดน รวมไปถึงเรื่องราวที่เป็นปัญหาต่างๆ เช่นความขัดแย้งในทางเศรษฐกิจในอุตสาหกรรมไม้แปรรูป ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาพฤติกรรมวัยรุ่น

การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม กรณีศึกษา บ้านดาโต๊ะ และ บ้านภูมิ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี

บ้านดาโต๊ะและบ้านภูมิเป็นชุมชนหมู่บ้านในอำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี บ้านดาโต๊ะเป็นชุมชนชาวมุสลิมตั้งอยู่ที่ปลายแหลมอ่าวปัตตานี ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพประมง มีวิถีชีวิตที่พึ่งพิงกับธรรมชาติค่อนข้างมาก จากหลักฐานทางโบราณคดีแสดงให้เห็นว่าบ้านดาโต๊ะเป็นหมู่บ้านเก่าแก่ที่มีผู้คนอาศัยมานานหลายชั่วอายุคน

บ้านภูมิตั้งอยู่ลึกเข้ามาในแผ่นดินใหญ่ ห่างจากหมู่บ้านดาโต๊ะประมาณ ๑๐ กิโลเมตรเป็นหมู่บ้านกำเนิดมาจากการก่อตั้งปอเนาะภูมิ จนกระทั่งกลายมาเป็นหมู่บ้านภูมิที่มีชาวมุสลิมกับชาวพุทธอาศัยอยู่ร่วมกันในปัจจุบัน ชาวบ้านภูมิประกอบอาชีพเกษตรกรรมทำสวนทำไร่

ถึงแม้ว่าทั้งสองหมู่บ้านจะตั้งอยู่ห่างกัน แต่หมู่บ้านทั้งสองมีปฏิสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนทรัพยากร มีความผูกพันด้วยศาสนาอิสลาม ตลอดจนมีความสัมพันธ์ทางการแต่งงาน ผู้คนจากหมู่บ้านทั้งสองจึงเดินทางไปมาหาสู่กันอย่างสม่ำเสมอตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

บ้านดาโต๊ะและภูมิได้รับอิทธิพลจากภายนอกประกอบกับปัจจัยจากภายในทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นทั้งในระดับชุมชนและท้องถิ่น ด้วยความแตกต่างในลักษณะของสภาพนิเวศทางกายภาพและความเป็นมาของหมู่บ้าน ทำให้สองหมู่บ้านได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงแตกต่างกันไป บ้านดาโต๊ะได้รับผลกระทบจากการที่สภาพแวดล้อมถูกทำลายโดยนายทุนใหญ่จากภายนอก ทำให้ชาวดาโต๊ะต้องเปลี่ยนแปลงวิถีการทำมาหากินและอาชีพ ส่งผลกระทบต่อประเพณี และวัฒนธรรมต่าง ๆ และความสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ ในหมู่บ้าน

ปอเนาะภูมิในฐานะเป็นสถาบันสอนศาสนาอิสลามที่พยายามอบรม สั่งสอน และเผยแพร่ความรู้ทางศาสนาเพื่อธำรงความเป็นมุสลิมไว้ท่ามกลางกระแสทุนนิยมแห่งยุคโลกาภิวัตน์ ที่ส่งผลกระทบต่อสถาบันการศึกษาทางศาสนาทั้งในด้านบทบาท สถานภาพ และภาพลักษณ์ของสถาบัน ตลอดจนส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ของคนในวัยที่แตกต่างกัน ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างวัยขึ้นมา ปอเนาะภูมิแสดงบทบาทในการปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นรวดเร็วและตลอดเวลาโดยใช้ศาสนาอิสลามเป็นหลักในการปรับตัวดังกล่าว

ถึงแม้ทั้งสองหมู่บ้านต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างกัน หากแต่แนวทางในการแก้ปัญหาหรือปรับตัวไม่ได้แตกต่างมากนัก เนื่องด้วยทั้งสองหมู่บ้านใช้หลักศาสนาอิสลามเป็นแกนในการปรับตัว แสดงให้เห็นถึงบทบาทและหน้าที่ของศาสนาต่อสังคม

ความสัมพันธ์ของทั้งสองหมู่บ้านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การไปมาหาสู่ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ประกอบกับพันธกิจทางศาสนาในด้านต่าง ๆ ไม่เพียงสะท้อนให้เห็นถึงการปรับตัวของชุมชนต่อการเปลี่ยนแปลง หากแต่เป็นภาพของท้องถิ่นที่สามารถรวมชุมชนหลายชุมชนมาร่วมกันปรับตัวให้ทันต่อกระแสโลกาภิวัตน์